

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU

**LESIKA U KOMADIMA TURSKOG POZORIŠTA SJENKI
(KARAGÖZ)**

(Završni magistarski rad)

Mentor: Prof. Dr. Kerima Filan

Kandidat: Lejla Sadiković

Sarajevo, 2020.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	3
2. Tursko pozorište sjenki: <i>Karagöz</i>	4
2.1. Historijat pozorišta sjenki.....	4
2.2. Tehnika izvođenja.....	5
2.3. Prilike u kojima se izvodio <i>Karagöz</i>	10
2.4. Teme	11
2.5. Likovi.....	12
2.6. Jezik	13
2.7. Metodološki pristup.....	16
3. Muhâvere	19
3.1. Imenice	19
3.2. Glagoli	20
3.3. Pridjevi.....	22
4. Fasil.....	24
4.1. Imenice	24
4.2. Genitivne veze: perzijski izafeti	29
4.3. Genitivne veze: arapski izafeti	32
4.4. Glagoli	33
4.5. Pridjevi.....	35
4.6. Prilozi.....	36
4.7. Uzvici.....	38
4.8. Veznik.....	38
4.9. Osmanizmi - turcizmi	38
5. Bitiş.....	41
5.1. Imenice	41
5.2. Genitivna veza: perzijski izafet	41
5.3. Glagol	42
6. Zaključak.....	43
LITERATURA.....	45

1. Uvod

Tursko pozorište sjenki, poznato pod nazivom *Karagöz*, došlo je najvjerojatnije u 13. stoljeću sa Dalekog istoka na područje današnje Turske da bi u 17. st. poprimilo konačan oblik. Održalo se sve do prve polovine 20. st. kada je ustupilo svoje mjesto savremenom pozorištu i kinu. Glavni junaci su Karagöz i Hacivat. Dok Karagöz, po kojem je ovo pozorište i dobilo ime, predstavlja niži društveni sloj, Hacivat je simbol više klase, a katkada i same vlasti. Njihovi razgovori obiluju nerazumijevanjem, dosjetkama i igrama riječi zbog čega nastaju komične scene. Ovo pozorište stoljećima je nastajalo usmeno, na principu improvizacije teksta pri svakom novom izvođenju pozorišnih komada.

Pozorištem sjenki prikazana je šarolika društvena struktura Istanbula koji je, kako u vrijeme Bizantije tako i u doba Osmanskog Carstva, bio grad okupljanja ljudi sa različitih područja, različitih nacija i rasa. Također, data je i mogućnost za ismijavanje i dosjetke, zanimljivu igru riječi i govor stranaca i provincijalaca koji se ne podudara sa istanbulskim govorom. Prema informacijama iz djela autora osmanskog doba, kao i iz memoara i putopisa Evropljana koji su živjeli u Istanbulu u tom periodu, ova vrsta pozorišta koja se priređivala najprije na dvoru, a zatim i u kafanama, konacima i kućama tokom mjeseca ramazana, pri raznim proslavama (rođenja prinčeva, sunneti, vjenčanja), smatra se jednim od glavnih oblika zabave u osmanskome društvu. *Karagöz* je upisan u UNESCO-v popis nematerijalne svjetske baštine u Europi 2009. godine, a danas živi u školskim predstavama, muzejima, knjigama te na festivalima pozorišta i folklora.

Tema našeg rada je, kako i sam njegov naziv glasi, leksika u turskom pozorištu sjenki. Prema tome, najprije ćemo predstaviti ovo pozorište tako što ćemo govoriti o njegovom nastanku, tehnici i prilikama u kojima se izvodilo, o temama i dramskim likovima. Bit će riječi o lingvistici i leksici općenito, a zatim i o osmanskome turskom jeziku posmatranom iz tog ugla.

Najvažniji dio rada posvetiti ćemo analizi osmanizama u pozorišnom komadu *Abdal Bekçi* objavljenom u prvom svesku trilogije o *Karagözü* (1968) autora Cevdeta Kudreta. Tačnije, predmet naše preokupacije biti će oni osmanizmi koji nisu u upotrebi u savremenom turskom jeziku ili je njihova upotreba postala sasvim ograničena. Kako bismo utvrdili u kolikoj su mjeri oni danas prisutni, osloniti ćemo se na tursko-turski rječnik instituta Türk Dil Kurumu te osmansko-turski rječnik autora F. Devellioğlua.

2. Tursko pozorište sjenki: *Karagöz*

2.1. Historijat pozorišta sjenki

Iako se ne zna kada tačno se počelo prikazivati pozorište sjenki u Turskoj, smatra se da se to desilo tokom 13. ili 14. stoljeća. Poznato je pod nazivom *Karagöz*, što je ime glavnog junaka u ovim pozorišnim komadima. Drugi glavni lik zove se Hacivat.

Različiti izvori navode različite teorije o tome kako se pojavila ova vrsta pozorišta na području Turske, pa se tako prema nekima ono prvo pojavilo u Kini ili Indiji, a putem Mongola ili Egipćana preneseno je i kod Turaka. Ipak, dvije najpoznatije predaje koje govore o tome kako je uopšte nastalo pozorište sjenki su kineska i turska.

Prema kineskoj predaji, car Wu (2.st.pr.n.e) je bio u velikoj žalosti nakon smrti svoje supruge. Zbog toga je jedan kineski umjetnik odlučio da utješi cara tako što je našao ženu sličnu preminuloj kraljici, odveo je iza pripremljenog bijelog zastora da bi na taj zastor padala njena sjena, za koju je caru rekao da je zapravo kraljičina. Taj njegov izum je bio početak nastanka i razvoja pozorišta sjenki u staroj kineskoj civilizaciji.¹

Turska predaja govori o prenošenju sjena preminulih ljudi na platno i direktno se radi o nastanku pozorišta *Karagöz*. Prema ovoj predaji sultan Orhan (14.st) dao je da se izgradi džamija u Bursi. U izgradnji su, pored ostalih radnika, učestvovali i Hacivat i Karagöz. Ova dva čovjeka su svojim velikim umijećem pričala tako smiješne priče da drugi radnici zbog njih nisu mogli raditi. Sultan je primijetio da izgradnja džamije uopšte ne napreduje, pa kada je čuo koji je uzrok tome, naredio je da se Hacivat i Karagöz pogube. Nedugo nakon toga sultan se pokajao i zažalio zbog svoje odluke. Tada je jedan panteistički² umjetnik po imenu Şeyh Küşterî, prenoseći na platno sjenke figura Karagöza i Hacıvata uspio utješiti sultana čime je postao izumitelj pozorišta sjenki, *Karagöza*, u Turskoj. Zbog toga se za ovu vrstu pozorišta kaže i Megdan Şejha Kuşterija (*Şeyh Küşterî Meydanı*).³

¹ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, str. 2.

² Panteizam - ideja da je sve Bog, ili da su Bog i svemir jedno te isto. Po panteističkom svjetonazoru, Bog ne postoji kao samostalno biće odvojeno od pojavnosti, već je istovjetan sa prirodom.

³ Muhittin Sevilen, *op. cit.*, str. 2.

Kako navodi Metin And⁴, prema nekim izvorima pozorište sjenki u Osmansko Carstvo je došlo iz Egipta. Prenosi se da je na dvoru na obali Nila sultanu Selimu I predstavljeno pozorište sjenki, nakon što je zauzeo Egipat 1517. godine. Kako je sultan ostao oduševljen, poželio je da to vidi i njegov sin Süleyman (koji će kasnije postati poznat kao Kanunî - Zakonodavac). Tako je sa sultanom Selimom I u Istanbul pošlo oko šest stotina umjetnika, od kojih su neki tu i ostali, a neki se vratili u Egipat. Vremenom je ovaj tip pozorišta postao simbol osmansko-turske kulture i počeo se izvoditi u Anadoliji kao i na ostalim područjima Carstva.⁵

2.2. Tehnika izvođenja

Pozorišni komadi turskog pozorišta sjenki odigravaju se tako što na bijeli zastor pada sjena osvijetljenih figura napravljenih uglavnom od kože u obliku ljudi, životinja i predmeta. Ove predstave izvodili su lutkari (*hayali*, *hayalbaz*) i njihovi pomoćnici (*yardak*, *yardakçı*) ispred svijeće koja se nalazila iza zategnutog zastora dimenzija 1 x 1.20 m. Taj zastor se među izvođačima *Karagöza* naziva *ayna* (od perz. im. *âyîne* - bos. *ogledalo*). Lutke *Karagöza* se nazivaju *tasvir* (bos. *slika*, *portret*), a pravljene su najčešće od devine kože u veličini od 35 do 40 cm. Figure osvijetljene svijećom, a kasnije svjetiljkom, na sceni (*göstermelik*, bos. *namijenjeno samo za prikazivanje*) pokretali su lutkari pomoću štapova dužine 60 cm, i to uz pratnju teksta i muzike.⁶

Izvori navode da je muzika neizostavan element u turskom pozorištu sjenki, jer su svi pozorišni komadi u potpunosti prožeti muzikom. Na ovoj sceni svaki junak se pojavljuje sa određenom pjesmom ili melodijom. Te pjesme i melodije su muzika geografskih područja sa kojih dolaze junaci *Karagöza*.⁷ Smatra se da je muzika u *Karagözu* postala jedna vrsta osmanske gradske zabavne muzike. Ona objedinjuje različite osmansko-turske muzičke vrste pa tako u *Karagözu*, osim klasičnih muzičkih kompozicijskih formi kao što su *murabba* (katren), *semai* (pjesnička forma od četiri polustiha), *türkü* (narodna pjesma, turkija), *gazel* (lirska pjesma karakteristična za osmansku književnost) ili melodije narodnih igara, svoje

⁴ Metin And (1927. Istanbul – 2008. Ankara) bio je turski naučnik, pravnik i istraživač pozorišta, umjetnosti iluzije i historije umjetnosti. Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Istanbulu, zatim je svoje akademsko obrazovanje nastavio u Londonu i New Yorku. Napisa je oko 50 knjiga od kojih su neke i na stranim jezicima, zatim oko 1500 naučnih radova, recenzija i enciklopedijskih članaka. Godine 1970. dobio je nagradu instituta Türk Dil Kurumu, 1980. godine nagradu za naučno istraživanje Turske Poslovne banke, 1983. godine nagradu Sedat Simavi, kao i državna priznanja od Turske, Francuske i Italije.

⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/karagoz> (posljednji put posjećeno: 26.3.2020).

⁶ Aziz Çalıřlar, *Tiyatro Ansiklopedisi*, Türk Tarih Basımevi, Ankara, 1995, str. 356.

⁷ Sevengül Sönmez, *Karagöz Kitabı*, Kitabevi, Istanbul, 2013, str. 67.

mjesto imaju i druge muzičke forme. Neke od njih su, na primjer, romske pjesme, pjesme na arapskom i hebrejskom jeziku, melodije karakteristične za grčku i armensku kulturu, valcer, polka itd. Pri izvođenju ovih pozorišnih komada koristilo se i mnogo muzičkih instrumenata, a samo neki od njih su bubanj, *bağlama* (vrsta saza sa tri duple žice), *zurna* (narodni duvački orijentalni instrument), *kanun* (vrsta starinskog arapskog muzičkog instrumenta), violina i def. Teme pozorišnih komada omogućile su sve veći razvoj muzičkog repertoara koji se mijenjao u skladu sa promjenama do kojih je dolazilo u turskoj muzici i turskom društvu. Na ovaj način, u muzici *Karagöza* živopisno je oslikana kultura etničkih i religijskih zajednica osmanskog društva, a muzička kultura i ukus provincije preko pozorišta sjenki ušli su u prijestolnicu Osmanskog Carstva.⁸

Tursko pozorište sjenki nastalo je kao izraz usmene kulture turskog naroda. Zbog toga ovi pozorišni komadi nisu izvođeni na osnovu prethodno napisanog dramskog teksta i uvježbanog scenarija, nego se, za razliku od savremenih predstava zapadnjačkog stila, zasnivaju na improvizaciji. To znači da se tek na dan izvođenja gledaocima kaže o kojoj predstavi se radi. Kako nije izvjesna njena tema, nije izvjestan ni sam tekst koji će se govoriti, jer se on smišlja u trenutku izvođenja.⁹ Svaki izvođač (lutkar) tekst drame oblikuje po svojoj volji. Kod izvođenja ovih pozorišnih komada, važno je učiniti ih zanimljivima koristeći improvizaciju, smišljajući razne dosjetke, a pri tom ne kvariti osnovnu temu drame.¹⁰ Upravo zbog principa improvizacije u sabranim predstavama *Karagöza* nema didaskalija koje su „važan dio dramskog teksta zbog toga što one daju uputstva za izvođenje drame kao i autorove komentare o likovima i njihovom ponašanju“.¹¹

Karagöz je počeo nestajati sa pozorišne scene početkom dvadesetog stoljeća kada su sve veći utjecaj imali moderno pozorište, kino i kasnije televizija. Međutim, razvoj tehnologije nije bio jedini razlog zašto je *Karagöz* publici bio sve manje zanimljiv. Kako nisu nastajale nove predstave sa novim temama, ovo pozorište nije moglo držati korak s vremenom. Stalno ponavljanje starih pozorišnih komada više nije privlačilo publiku koja je sve više bila pod utjecajem Zapada.¹² Ipak, bilo je i pokušaja imitiranja evropskog pozorišta sa pisanim tekstom, pa tako sredinom 19. stoljeća, „u repertoar se uvodi nekoliko slobodnih prijevoda Moliereovih komedija, pojedini misaoni prizori su uklonjeni ali zauzvrat su uvedene brojne igre riječi i

⁸ https://www.karagoz.net/karagoz_hacivat_musikisi.htm (posljednji put posjećeno: 20.01.2020).

⁹ <https://www.edebiyatdenizi.com/karagoz-oyunu-ile-ilgili-5-onemli-bilgi/> (posljednji put posjećeno: 15.01.2020).

¹⁰ https://www.karagoz.net/aptal_bekci.htm (posljednji put posjećeno: 15.01.2020).

¹¹ Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Open Society Institute, Budapest, 1999, str. 57.

¹² https://www.karagoz.net/karagoz_ve_hacivat.htm (posljednji put posjećeno: 20.01.2020).

razne aluzije, u pitanju su Tartuffe, Scapinove spletke, Škrtac, Leteći liječnik.¹³ Tako je došlo do udaljavanja od turskog tradicionalnog pozorišta sjenki čija je najvažnija karakteristika bila improvizacija.

Glavni dijelovi pozorišnih komada u *Karagözü*

Pozorišni komadi *Karagöza* sastoje se od četiri glavna dijela: *Giriş*, *Muhâvere*, *Fasıl*, *Bitiş*.

C. Kudret na sljedeći način opisuje tok turskog pozorišta sjenki. Prije nego što predstava počne, postavi se scena - *göstermelik/gösterme*. *Göstermelik* čine saksija puna cvijeća, drvo, fontana, galija i sl. Nakon što se uz poseban zvuk zviždaljke od trske (*nâreke*) uklone rekviziti i podigne zastor, počinje uvodni dio predstave koji se naziva *giriş*. U starijim izvorima nalazimo danas arhaičan izraz *mukaddime* koji dolazi iz arapskog jezika, a znači *predgovor*, *početak nekog događaja*. U uvodu Hacivat dolazi na scenu pjevajući *semâî* (poznata forma u turskoj muzičkoj tradiciji, sastoji se od četiri polustiha). Nakon toga uzvikom *Hay Hak!* počinje recitovati *perde gazeli*. Hacivat zatim upućuje dovu Bogu i ponekad sultanu. U tom trenutku, sa gornjeg desnog ugla na scenu dolazi Karagöz i odmah počinje raspravu sa Hacivatom zbog čega Hacivat odlazi. Kada se Karagöz smiri, on ponovo dolazi i tada počinje sljedeći dio predstave - *muhâvere*.

Muhâvere znači razgovor i također je riječ iz arapskog jezika. U ovom dijelu predstave učestvuju samo Karagöz i Hacivat. Njihov razgovor nije povezan sa glavnom radnjom, a odvija se tako što neobrazovani Karagöz pogrešno shvata obrazovanog Hacivata, ili se barem tako čini. Njihov razgovor pun je igre riječima i raznih dosjetki. Hacivat često upotrebljava lekseme iz arapskog i perzijskog jezika, a Karagöz, kao čovjek iz naroda, te lekseme upoređuje sa leksemama u turskom jeziku. On ih izgovara iskrivljeno, vrlo često namjerno, te na taj način postiže neka sasvim druga značenja. Kada se tako sučele jezici dva različita lica iz istog društva, nastaju komične scene. Primjera za to ima mnogo, a samo neki od njih su sljedeći: „ay başı” u značenju “ayın başı” i „kadınların aybaşı hali“, „baba it (baba köpek)“ umjesto „babayiğit“, „pabuç“ – „havuç“, „hamama vâsıl olurlar” – “Vasil’i bulurlar mı” itd. Prema dosadašnjim istraživanjima, broj tema ovih razgovora seže i do 60. Lutkar izabere jednu od tih tema i improvizirajući produžuje dijalog onoliko koliko on to želi. *Muhâvere* se završava tako što Karagöz udara Hacivata, ostaje sam na sceni i izgovara uvijek iste završne riječi:

¹³ Adam Skendžić, *Rad na predstavi Na raskrižju puteva* (diplomski rad branjen na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera 2016. u Osijeku), str. 13.

Sen gidersin de beni pamuk ipliğiyle bağlamıyorlar ya! Ben de gideyim îdgâha¹⁴, dolaba¹⁵, dilber seyrine! Bakalım âyîne-i devrân¹⁶ ne sûret gösterir (Kudret, 1968:71-72).

Razgovori u kojima učestvuju više likova predstvaljaju prelaz sa *muhâvere* na *fasıl*. Postoji i *ara muhaveresi* (međudijalog). To je razgovor u kojem učestvuju još neki likovi osim Karagöza i Hacıvata, a uvodi se na početak ili kraj (ili i na početak i na kraj) radi produžetka ovog dijela drame.

U dijelu *fasıl* (čin, sama radnja) prikazuje se konkretan događaj prema kojem ove predstve dobivaju svoje nazive. U njemu učestvuju i drugi likovi sa svojom odjećom, naglaskom i karakteristikama. Lutkari mogu napraviti mala odstupanja u detaljima ili promijeniti redosljed dešavanja pod uslovom da ostanu vjerni glavnoj temi.

Bitiş (kraj) je završni dio pozorišnih komada ovog tipa pozorišta. Sastoji se od kratkog razgovora između Karagöza i Hacıvata koji završava uvijek istim riječima. Dakle, nakon nekoliko kratkih rečenica Karagöz udara Hacıvata koji odlazi govoreći:

*Yıktın perdeyi, eyledin viran!
Varayım sahibine haber vereyim hemân* (Kudret, 1968:93)!

Karagöz na to odgovara:

*Her ne kadar sürc-i lisân¹⁷ ettikse, aff ola!
Yarn akşam "... " oyununda yakan¹⁸ elime geçerse, Hacıvat, bak ben de sana
neler yaparım* (Kudret, 1968:93)!

Izgovorivši ove riječi, Karagöz najavljuje sutrašnju predstavu, zatim odlazi sa scene, a gašenjem svijeće iza platna pozorišni komad se završava (Kudret, 1968:18-22).

U islamskom svijetu, tursko pozorište sjenki imalo je više naziva. Neki do njih su hayâl-el-zıll/hayâl-i zıll (gölge hayali), zıll-el-hayâl/zıll-i hayâl (hayal gölgesi), hayâl-el-sitâre (perde hayali) i sl.¹⁹ U djelu *Karagöz* objavljenom 1986. godine autora M. Sevilena navodi se da ovi izrazi odražavaju sufijjsko vjerovanje kojim je prožeto pozorište sjenki. Smatra se da sve što vidimo u univerzumu su sjenke na ovom svijetu koji je svijet pojavnosti Boga kao jedinog

¹⁴ *İdgâh* – bayram yeri (mjesto proslave).

¹⁵ *Dolab* – Bir çeşit salıncak (vrsta ljuljačke).

¹⁶ *Âyîne-i devrân* – zamanın, feleğin aynası (ogledalo vremena/sudbine).

¹⁷ *Sürc-i lisân* – dil sürçmesi (lapsus linguae).

¹⁸ *Yaka* – kragna, okovratnik.

¹⁹ *Gölge oyunu* – igra sjenki.

stvarnog bića. Prolazna bića, poput sjenki koje se vide na platnu *Karagöza*, sjenka su *Velike Istine*. A *Velika Istina*, iza svih ovih prolaznih sjenki, u *vječnom* je *svijetu* kojeg one pokušavaju dosegnuti. Ovakvo gledište izraženo kroz čuvene *perde gazele* pozorišta *Karagöz*, stoljećima je održavano na istoj sceni.

Perde gazeli je vrsta gazela, pjesničke forme karakteristične za osmansku književnost. Pjeva ga Hacivat u uvodnom dijelu predstave (*giriş*) prije nego što se na sceni pojavi Karagöz. To je jedan od neizostavnih dijelova ovih pozorišnih komada. Suština *perde gazela* je da se spominjanjem imena šejha Küşterîja skrene pažnja na sufijisku stranu *Karagöza*, na prolaznost svijeta i spoznavanje skrivenoga, te da se gledaoce podsjeti na vrijednost ovih predstava.²⁰ Stihovi koji slijede su *perde gazeli* u pozorišnom komadu *Abdal Bekçi*, objavljenom u prvom svesku knjige o *Karagözu* autora C. Kudreta:

*Bu perde çeşm-i ehl-i zâhire bir nakş-i sûrettir
Rümûz erbâbına ammâ ki temsîl-i hakîkattir*

*Cihâna benzedüp Şeyh Küşterî bu perdeyi kurmuş
Müşâbih eylemiş ecnâsa tasvîri ne dikkattir*

*Hevâdar-i safâya neş'e bahş eyler bunun seyri
Hakîkat-bîn olan erbâb-i tab'a aynı ibrettir*

*Ne var bilmez verâ-yı perdede ammâ bunun tahkîk
Lisân-i hâl ile hâl-i cihâni bir hikâyettir*

*Eğer dikkat olursa Karagöz'le Havı Evhad'a
Meâlin fehm eden ehl-i kemâle başka hâlettir*

*Nice ma'na olur melhû tahtında bunun seyr et
Nikâtın anlasın ehli deyü arz-i nezâkettir*

*Sönünce şem' eşhâs-ı suver nâbûd olur birden
Cihânın bî-bakaa olduğuna işte işarettir* (Kudret, 1968:65-66).

Citiramo tumačenje navedenog *perde gazela* koje je na savremenom turskom jeziku dao C. Kudret:

*Bu perde "ehl-i zâhir" in [tarikata girmemiş kimselerin] gözünde bir sûretin
resmidir, fakat "rümûz erbâbı" na [tarikat adamlarına] göre (tanrısal)
hakikatın temsildir. / Şeyh Küşteri, bu perdeyi dünyaya benzeterek kurmuş,*

²⁰ Ünver Oral, *Karagöz Oyunları 3*, Kitabevi, İstanbul, 2007, str. XV.

"tasvîr"i türlü varlıklara benzetmiş, bu ne dikkattir. / Bunun seyri safâ isteyenlere neşe verir, hakikati görenlere ise ibret verir. / Perdenin arkasında ne var bilmez ama, gerçek budur: dünyanın halinin hal diliyle hikâyesidir. / Eğer Karagöz'le Hacivat'a dikkat edilirse, anlamını anlayan olgun kimseler için (bu) başka bir haldir. / Seyret, bunun altında nice anlam düşünülebilir, nükteden anlayanlar için (bu) bir incelik gösterisidir. / Mum sönünce, sûretten kişiler yok olur; işte bu, dünyanın sürekli olmadığına işarettir (Kudret, 1968:65-66).

Značenje ovih stihova na bosanskom jeziku glasi:

Ova scena u očima onih koji ne slijede tarikat slika je pojavnosti, ali za slijedbenike tarikata to je prikaz božanske Istine. Šejh Küşterî osmislio je ovu scenu upoređujući je sa svijetom, a lutke je uporedio sa raznim bićima. Gledanje ovoga budi radost u onima koje traže spokoj, a opominje one koji vide Istinu. Šta je to iza kulisa ne zna se, ali istina je da je ovo priča o stanju svijeta. Ako se obrati pažnja na Karagöza i Hacivata, ovo je posebno stanje za one zrele koji shvataju njihovo značenje. Pogledaj, iza toga mogu biti mnoga značenja; za one koji shvataju smisao, ovo je manifestacija suptilnosti. Kada se svijeća ugasi, junaci nestaju iz pojavnosti, i eto to je znak da svijet vječan nije.

Također, neki izvori navode da u završnim riječima koje izgovara Hacivat (*Yıktın perdeyi, eyledin viran! Varayım sahibine haber vereyim hemân!*), *sahip* – gospodar, zapravo znači Bog zato što i *perde* - pozorišna scena, simbolizira kosmos.²¹

2.3. Prilike u kojima se izvodio Karagöz

Različiti izvori navode da je tursko pozorište sjenki bilo jedna od omiljenih zabava i u 19. stoljeću, kako na dvoru, tako i u narodu. Čak su za vrijeme sultana Abdülaziza i Abdülhamita II neki umjetnici *Karagöza* uzeti pod zaštitu carskog orkestra (*Mızıkmayı Hümayun*). Iako se *Karagöz* u Turskoj počeo prvo izvoditi na dvoru, za kratko vrijeme se približio i širim narodnim masama.²² *Karagöz* se više nije bio prisutan samo na dvorskim proslavama rođenja, obrezivanja ili vjenčanja, nego je ušao i u konake, hanove, kuće. Bio je česta pojava naročito u kafanama tokom mjeseca ramazana. Za svoje duge prošlosti nije ostao samo u prijestolnici Carstva, već se zahvaljujući naklonosti običnog naroda proširio do krajnjih granica osmanske

²¹ https://www.isa-sari.com/ders-notlari/THEG_2.pdf (posljednji put posjećeno: 26.3.2020).

²² <http://www.etiyatro.net/index.php/tr/turk-tiyatrosu/geleneysel-turk-tiyatrosu/karagoz> (16.01.2020).

države.²³ U vezi s tim, u knjizi *Sarajevo u Bašeskijino doba* nalazimo informaciju da je Mula Mustafa Bašeskija²⁴ u svome *Ljetopisu* spomenuo jednog lutkara, čovjeka po imenu Mustafa Mandal:

Uz njegovo ime stoji da je bio kuklacı, a kako je to jedino ponavljanje ove riječi u cijelom Bašeskijinom tekstu, ona zasigurno označava čovjeka koji je društvo zabavljao s lutkama (igre sjenki) ili na neki sličan način (Filan, 2014:235).

Dakle, u *Ljetopisu* koji je nastao u našoj zemlji nalazimo potvrdu da je tursko pozorište sjenki bilo prisutno i na zapadnoj periferiji Carstva. Zbog improvizacije i prikazivanja događaja iz svakodnevnog života, ono je postalo originalan predstavnik osmansko-turskog folklor, književnosti, etnografije, muzike, humora i satire prisutnih u svim strukturama osmanskog društva.²⁵

2.4. Teme

Klasični repertoar *Karagöza* ima 28 pozorišnih komada. Ovaj broj poklapa se sa brojem noći mjeseca ramazana, izuzevši Noć Kadra tj. noć odredbe. Vremenom su nastajali novi pozorišni komadi od kojih su lutkari birali onih 28 koje će izvoditi. Prema tome, dvije glavne grupe na koje se dijele predstave turskog pozorišta sjenki su *kâr-i kadîm* (klasične predstave) i *nev-îcâd* (moderne predstave).²⁶

C. Kudret navodi da klasični repertoar čine predstave pod sljedećim nazivima: *Abdal Bekçi, Ağalık, Bahçe, Balık, Büyük Evlenme, Canbazlar, Câzûlar, Çeşme, Ferhad ile Şirin, Hamam, Kanlı Kavak, Kanlı Nigâr, Kayık, Kırgınlar, Mandıra, Meyhane Orman, Ödüllü (Pehlivanlar), Salıncak, Sünnet, Şairlik, Tahir ile Zühre, Tahmis, Ters Evlenme, Timarhane, Yalova Safâsı, Yazıcı*. U moderne predstave ubrojao je sljedeće: *Aşçılık, Bakkal (Yangın), Bursalı Leylâ, Hain Kâhya, Hançerli Hanım, Kerem ile Aslı, Leylâ ile Mecnun, Sahte Kedi, Ortaklar, Karagözün Fotoğrafçılığı, Karagöz Dans Salonunda*, itd. (Kudret, 1968:23-24).

²³ <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/158364> (16.01.2020).

²⁴ Mula Mustafa Bašeskija je bosanskohercegovački ljetopisac, poznat i pod pseudonimom Ševki. Rođen je oko 1730. godine u Sarajevu. Obavljao je posao vjerskog službenika i javnog pisara. O njemu se zna samo ono što je sam o sebi zabilježio u svome *Ljetopisu* koji je nastao sistematičnim zapisivanjem događaja iz svakodnevnog života. Pisao je o tadašnjoj vlasti, lokalnom narodu i događajima koje je smatrao važnima i zanimljivima.

²⁵ <http://www.etiyatro.net/index.php/tr/turk-tiyatrosu/geleneysel-turk-tiyatrosu/karagoz> (16.01.2020).

²⁶ Cevdet Kudret, *op.cit.*, str. 22-23.

Tradicionalno prikazivanje počinjalo bi predstavom *Mandıra*, a završavalo bi predstavom *Meyhane*, što je prema tumačenju C. Kudreta označavalo ponovno otvaranje mehana nakon mjeseca ramazana.

2.5. Likovi

Tursko pozorište sjenki temelji se na kontrastu između dva glavna, potpuno suprotna, lika: Karagöza i Hacıvata.

Karagöz predstavlja običnog čovjeka iz naroda koji nije stekao neko značajno obrazovanje. On ne razumije, a češće glumi da ne razumije, strane riječi koje u svome govoru koristi Hacıvat. Daje im pogrešna, suprotna značenja i na taj način nastaju komične scene. Njegovi uvijek spremni odgovori iskazani narodnim jezikom omogućili su mu da postane voljen i cijenjen među narodom. Na neki način i ismijava Hacıvata koji govori standardnim jezikom. Iskren je i zanima ga sve što se dešava. Iako često zapada u nevolje zbog svog nepromišljenog ponašanja, uvijek pronađe način da se spasi. Uglavnom je nezaposlen, radi na poslovima koje mu nađe Hacıvat. Postoje različite lutke Karagöza u različitoj odjeći što zavisi od predstave koja se izvodi.²⁷ Karagöz ima okruglo lice, velike oči, crne i široke zjenice, pa se zbog toga tako i naziva (doslovno: crno oko). Ima veliki široki nos, crnu gustu bradu i brkove.²⁸

Hacıvat (Hacı İvaz, Hacı Evhad) predstavlja obrazovanog čovjeka iz više društvene klase. Govori gramatički ispravnim jezikom. Pri razgovoru voli da upotrebljava strane riječi. Lukav je i igra onako kako vjetar puše. Uvijek na prvo mjesto stavlja svoj lični interes. Umjesto da se potruži da sam nešto zaradi, više voli da Karagözu nađe posao i da živi na njegov račun. Čim dođe na scenu poznaje gotovo sviju. Posreduje u poslovima ostalih likova. Postoji više figura Hacıvata, u zavisnosti od potrebe određene predstave.²⁹ Njegov izgled prepoznatljiv je po šiljastoj bradi uvijenoj prema vani.³⁰

Različitost između ova dva lika postavlja jednostavnost nasuprot izvještačenosti. To se očituje u načinu na koji oni razgovaraju. Hacıvat ima stav aristokrate sa enciklopedijskim znanjem, može napamet recitirati poeziju, razmije se u muziku, rijetke začine, vrtlarstvo... Nasuprot njemu je Karagöz koji se ponaša iskreno, kroz život se snalazi na svoj način, i ne osjeća potrebu za visokim obrazovanjem. Impulzivan je, njegov karakter se vidi u njegovom

²⁷ https://www.karagoz.net/karagoz_hacivat_tipleri.htm (28.3.2020)

²⁸ <http://www.unimabursa.org/unimabursa.php?sayfa=karagozgolgeoyunu-4> (28.3.2020).

²⁹ https://www.karagoz.net/karagoz_hacivat_tipleri.htm (28.3.2020).

³⁰ <http://www.unimabursa.org/unimabursa.php?sayfa=karagozgolgeoyunu-4> (28.3.2020).

ponašanju. Na sceni je Karagöz dinamičniji i energičniji od Hacivata, ne uživa poštovanje kakvo ima Hacivat. Često je izložen bijesu uobraženika i ovisnika o narkoticima, u mahali ga ismijavaju ili ga grubijani pretuku.³¹

Prema Kudretu, M. And ostale dramske likove turskog pozorišta sjenki dijeli u nekoliko grupa:

1. Žene: Zenneler.
2. Oni koji govore istanbulskim naglaskom: Çelebi, Tiryaki, Beberuhi.
3. Likovi sa područja Anadolije: Laz, Kastamonulu, Eğinli, Kayserili, Harputlu.
4. Likovi koji nisu sa područja Anadolije: Muhacir, Arnavut, Arap, Acem.
5. Zimije - nemuslimani: Rum, Frenk, Ermeni, Yahudi.
6. Duševni bolesnici: kekeme, kambur, hımhım, kötürüm, deli, esrarkeş, sağır, aptal.
7. Grubijani i pijanice: Tuzsuz, Efe, Zeybek, Matiz, Sarhoş, Külhanbeyi.
8. Zabavljači: engi, köçek, kantocu, hokkabaz, canbaz, curcunabaz.
9. Neobične osobe i nadnaravna bića: büyücü, câzûlar, cinler, canavarlar, yılanlar.
10. Druge osobe i djeca (Kudret, 1968:33).

Jako mnogo tragikomičnih scena u pozorištu Karagoza ostvaruje se pomoću ovih raznolikih dramskih likova. To su uglavnom osobe iz užeg okruženja. Svi oni nose odjeću karakterističnu za svoj kraj i govore svojim dijalektom, pa tako iz njihove različitosti nastaje „element komičnosti“.³²

2.6. Jezik

Svaki jezik ima one riječi koje su potrebne za život naroda koji njime govori. Način života određene sredine kao i posebni običaji i vjerovanja odražavaju se u jeziku naroda koji živi na tom području. Jezik prati napredovanje zajednice tako što stvara nove riječi potrebne novim životnim sadržajima.³³ Sa druge strane govor se smatra konkretnim ostvarenjem jezika.³⁴

Nauka koja proučava jezik i govor kao dva aspekta čovjekove jezične djelatnosti u svim njihovim oblicima i međusobnim relacijama jeste lingvistika. Ona proučava najraširenije i naopćenitije ljudsko sredstvo međusobne komunikacije, i kao sistem i kao njegovo

³¹ Ibid.

³² <http://karagozevi.tripod.com/tiplmeler.html> (28.3.2020).

³³ Midhat Riđanović, *Jezik i njegova struktura*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998, str. 63.

³⁴ Dubravko Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Naklada Benja, Rijeka, 1994, str. 12.

ostvarenje.³⁵ Midhat Ridanović u djelu *Jezik i njegova struktura* navodi da lingvistika prije svega nastoji što tačnije opisati i naučno obrazložiti naše nesvjesno jezičko znanje, te otkriti sve njegove zakonitosti i njihove odnose sa drugim zakonitostima ljudskog postojanja.

Riječ je najmanja samostalna jezička jedinica koja može da obrazuje potpun iskaz. Kada su u pitanju rječnici obično se govori o riječima, ali riječ kao jedinica rječnika jednog jezika, sa svim njegovim gramatičkim oblicima, u stručnoj lingvističkoj terminologiji naziva se leksema. Sve lekseme jednog jezika čine njegovu leksiku. Proučavanjem rječnika, leksičkih jedinica i leksičkog sastava jezika bavi se leksikologija. Etimologija proučava porijeklo i historijski razvoj leksičkih jedinica. Vlastita imena ljudi (antroponimi), naroda (etnonimi), mjesta (toponimi) i sl. predmet su istraživanja onomastike.³⁶

Kako su predmet našeg istraživanja osmanizmi u komadima turskog pozorišta *Karagöz*, kratko ćemo se osvrnuti i na sam osmanski turski jezik koji je bio zvanični jezik Osmanskog Carstva. Prema jednoj od periodizacija turskog jezika koju navodi E. Čaušević u *Gramatici suvremenoga turskog jezika*, to je period od 13. stoljeća do 1928. godine, tj. od početka formiranja Carstva do napuštanja arapskog pisma i uvođenja turske latinice.³⁷ Postoje dva glavna izvora iz kojih su strane riječi ušle u turski jezik u periodu osmanskog turskog: arapski i perzijski. Arapski pripada semitskoj, perzijski indo-evropskoj³⁸, a turski turkijskoj porodici jezika. Najistaknutije crte osmanskog pisanog jezika su vokabular obogaćen brojnim riječima preuzetim iz arapskog i perzijskog, znatna upotreba perzijskih genitivnih veza i veliko ustupanje mjesta rečenicama koje ne odgovaraju pravilima sintakse turskog jezika.³⁹

Od sredine 16. st. pa nadalje većina posuđenica bila je u upotrebi u jeziku administracije, nauke i književnosti, dok je broj riječi koje su ušle u uporebu u govorni jezik ostao ograničen (Tulum, 2012:195). Bašeskija u svome *Ljetopisu* daje podatke o tome da su se na nekim druženjima, kojima je i on prisustvovao, čitale knjige o kojima bi se kasnije razgovaralo. K. Filan u knjizi *Turski jezik u Bosni* o tome kaže da:

Tekstovi koji su se čitali na tim skupovima, bili su na arapskom ili turskom, možda i na perzijskom jeziku. Ako se poslije čitanja razgovaralo na vlastitom jeziku (...) u tom su govornom jeziku morali vrvjeti izrazi iz onoga jezika na kojem je bila knjiga. Lokalni jezik nije bio dovoljno izgrađen da bi

³⁵ Ivi, str. 11.

³⁶ Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja štampa – XX vek, Beograd, 1996, str. 198-200.

³⁷ Ekrem Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996, str. XII.

³⁸ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesine Giriş*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2012, str. 191.

³⁹ Mertol Tulum, *op.cit.*, str. xi.

se na njemu moglo izraziti sve što je predstavljalo temu o kojoj se vodio razgovor, naročito ako se čitala kakva stručna knjiga ili umjetnički (poetski) tekst. Komunikacija se tada vjerovatno odvijala na idiomu koji su koristili ljudi tog nivoa obrazovanja. (...) Vjerovatno je da je pročitani tekst postajao uzorni za vlastiti idiom. Nesumnjivo je da je njegova leksika bila izrazito dominantna (Filan, 2017:38-39).

Kako se može zaključiti, kod Bašeskije to bio slučaj sa bosanskim jezikom, daleko od prijestolnice, ali najvjerovatnije je bila ista ili slična situacija na području Anadolije gdje je lokalno stanovništvo, prije standardizacije osmanskoga, govorilo starim anadolskim turskim jezikom. Ako su elementi arapskog i perzijskog jezika ulazili u bosanski, ili bilo koji drugi jezik u granicama osmanske države, zasigurno su imali još više utjecaja na turski, u tolikoj mjeri da je on iz starog anadolskog prerastao u osmanski turski. Dakle, osmanski jezik sa svim svojim karakteristikama bio je prisutan, u određenoj mjeri, u svim društvenim slojevima širom Carstva.

Kao što vidimo, međusobni utjecaji jezika u kontaktu su neizbježni. Oni se mogu uočavati na svim razinama lingvističkog istraživanja, od fonološke i morfološke do sintaktičke, leksičke i semantičke razine. Ti utjecaji gotovo uvijek idu od jezika razvijenije kulture prema jeziku kulture slabijeg utjecaja, ali na nekim nivoima pravac utjecaja može biti i suprotan (Škiljan, 1994:126). Proces preuzimanja jezičkih jedinica iz jednoga jezika u drugi naziva se jezičko posuđivanje. Može biti posuđena jedna riječ, sintagme ili čitave konstrukcije.⁴⁰ Jezičke jedinice preuzete iz jednog sistema u drugi zovu se posuđenice, a one mogu biti fonološke, morfološke i leksičke. Fonološke posuđenice prolaze fonološku prilagodbu kojom se svaki strani fonem zamjenjuje odgovarajućim fonemom jezika u koji ulazi. Morfološkom prilagodbom posuđenice se uklapaju u morfološki sistem jezika u koji ulaze. Leksičko posuđivanje je najčešći i najlakši oblik jezičkog posuđivanja, a najčešće se posuđuje zbog potrebe imenovanja novih pojmova i stvari.⁴¹ Neke posuđenice govornici tako i shvataju dok se neke od njih potpuno prilagode novom jezičkom sistemu. Neke leksičke posuđenice neophodne su u komunikacijskoj praksi i nužno postaju integralni dio rječnika jezika u koji su unijete (Škiljan, 1994:126).

Također, postoji aktivna i pasivna leksika koja se odnosi na vremensko raslojavanje jezika. To su riječi koje sami koristimo u komunikaciji i one koje manje-više razumijemo, ali se njima

⁴⁰ Nikolina Markuš, *Jezično (leksičko) posuđivanje* (Završni rad branjen na Sveučilištu Jurja Dobrile 2016. godine u Puli), str. 2.

⁴¹ Nikolina Markuš, *op. cit.*, str. 5.

ne služimo (Bugarski, 1996:199). U aktivnu leksiku ubrajaju se lekseme kojima se u određeno vrijeme služi većina govornika određenog jezika, dok pasivnu leksiku čine lekseme koje su iz različitih razloga zastarjele. Jedna grupa leksema koja čini pasivni leksik su arhaizmi (grč. *archaios* – *star*, *starinski*, *drevan*). Arhaizmi ne pripadaju standardnom jeziku, već se upotrebljavaju kao stilska sredstva u književnoumjetničkom stilu. Ne mogu se oživjeti i ponovo ući u svakodnevnu upotrebu, jer su njihovo mjesto zauzeli njihovi sinonimski konkurenti, riječi iz aktivne leksike. Izvori navode da se u pasivnu leksiku ubrajaju još dvije manje grupe leksema: nekrotizmi i knjiške lekseme. Nekrotizmi (grč. *nekros* – *mrtav*) su lekseme karakteristične za leksiku određenog pisca ili leksikografa, a nikad nisu postale aktivnim dijelom opšte leksike. Knjiške lekseme su one koje se, bez obzira na svoju starost, pojavljuju samo u knjigama, najčešće rječnicima. Između aktivne i pasivne leksike postoji prelazni sloj leksema koje ne pripadaju potpuno ni jednoj od dvije navedene grupe. U leksiku „na prijelazu“ ubrajaju se zastarjelice, pomodnice, oživljenice i novotvorenice.⁴²

2.7. Metodološki pristup

Autor knjige koju ćemo koristiti kao korpus je Cevdet Kudret Solok. Rođen je u Istanbulu 1907. godine. Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Istanbulu. Predavao je književnost u nekoliko gimnazija, a kasnije i u Visokoj školi za štampu i izdavaštvo Fakulteta političkih nauka na Univerzitetu u Ankari. Bio je urednik u institutu za turski jezik (Türk Dil Kurumu) te savjetnik u izdavačkoj kući Bilgi. Pišući pjesme za časopis „Servet-i Fünun“ ušao je u svijet književnosti. U romanima *Sınıf Arkadaşları*, *Havada Bulut Yok*, *Karınca'yi Tanırsınız*, objedinjenima pod nazivom *Süleyman'ın Dünyası*, dao je tridesetogodišnji presjek turskog društva između dva svjetska rata. Napisao je antologiju o poznatim imenima u turskoj književnosti i njihovim djelima, kao i udžbenike za književnost. Većinu svojih knjiga objavio je pod pseudonimima Abdurrahman Nisari i Suat Hisarcı. Neke od značajnih studija i eseja koje je napisao su *Türk ve Batı Edebiyatı'ndan Seçme Parçalar*, *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*, *Karagöz*. Posthumno su objavljene još dvije njegove knjige: *Edebiyat Kapısı* i nedovršena *Örneklerle Türk Edebiyatı Tarihi*. U svojim studijama iznio je promišljanja o raznim temama koje se tiču turskog jezika i književnosti. Za knjigu *Ortaoyunu*⁴³ dodijeljena mu je nagrada instituta Türk Dil Kurumu (Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü, 1974), a za knjigu

⁴² Ljiljana Butković, „Metodički model obrade vremenske raslojenosti leksika“, *Život i škola*, br. 19, 2008, str. 107-108.

⁴³ *Orta Oyunu* – Narodno pozorište u Turskoj koje se izvodi u otvorenom prostoru usred publike. Likovi su stvarni glumci. Ima sličnosti sa pozorištem sjenki.

Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman nagrada za književnost fondacije Sedat Simavi (Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü, 1991). Također, dobio je i nagrade za turski jezik koje dodjeljuju Jezičko društvo (Dil Derneği Türk Dili Onur Ödülü, 1989) i Udruženje književnika (Edebiyatçılar Derneği Onur Ödülü, 1992).⁴⁴ C. Kudret preselio je u Istanbulu 1992. godine. U znak sjećanja na njega, na inicijativu njegove porodice, svake godine naizmjenično za romane, priče, poeziju, pozorište i istraživanja, dodjeljuje se nagrada za književnost „Dževdet Kudret“ (Cevdet Kudret Edebiyat Ödülleri).⁴⁵

Kudretova trilogija *Karagöz* objavljena je u izdavačkoj kući Bilgi, u Ankari. Sastoji se od tri toma. Prvi je objavljen 1968, drugi 1969. i treći 1970. godine. Na početku prvog toma autor je opisao historijat i pozorišne komade *Karagöza*, repertoar, dramske likove, tehniku izvođenja i opšte karakteristike. U nastavku slijede pozorišni komadi, klasični i moderni, prikupljeni iz različitih izvora. Kudret napominje:

U ovom djelu, u osnovi uzeti su pozorišni komadi objavljeni u knjizi Hellmuta Rittera iz 1918. godine, a koje je napisao Nazif Bey, jedan od starih dvorskih lutkara Karagöza; pozorišni komadi kojih tu nije bilo prikupljeni su iz drugih izvora i dodati u ovu knjigu. Da bi se olakšalo čitaocima, dijelovi Giriş, Muhavere, Fasil, Bitiş označeni su naslovima koji su dodati tekstovima (Kudret, 1968: 62).

Dakle, ovdje se radi o knjizi koja predstavlja sabrane komade tradicionalnog turskog pozorišta sjenki koje je stoljećima nastajalo usmeno.

Danas se *Karagöz* najčešće izvodi u dječijim pozorištima i školama širom Turske. U čast *Karagözu*, osnovani su muzeji i fondacije (npr. Bursa Büyükşehir Belediyesi Karagöz Müzesi, İstanbul Karagöz Kukla Vakfı), a održavaju se i međunarodni lutkarski festivali u kojima pozorište sjenki igra značajnu ulogu. Tokom pisanja ovog rada otkrili smo mnoge internetske stranice koje se bave ovom temom, pa čak i turističku agenciju pod nazivom “Karagöz Travel“ iz Burse. *Karagöz* živi i u knjigama, a kao jednu noviju trilogiju o *Karagözu* izdvajamo *Karagöz oyunları (Kâr-ı Kadim, Nev-icâd, Yeni)*, autora Ünvera Orala⁴⁶. Objavljenja je 2007. godine u izdavačkoj kući Kitabevi u Istanbulu. Iako je tursko pozorište sjenki danas znatno manje prisutno u svakodnevnom životu nego što je to bio slučaj ranije, ono i dalje uživa ugled i ima svoje mjesto u turskoj kulturi i tradiciji.

⁴⁴ <http://www.cevdetkudretodulleri.com/cevdet-kudret/> (posljednji put posjećeno: 21.01.2020).

⁴⁵ http://www.sirakademisi.com/index.php?/site/icerik_goster/266 (posljednji put posjećeno: 21.01.2020).

⁴⁶ Ünver Oral, rođen 1937 godine, turski je dramaturg, scenarist i pisac dječije književnosti. Nakon što je otišao u penziju 1983. godine, posvetio se lutkarstvu u tradicionalnom narodnom pozorištu. Jedan je od osnivača Centra Međunarodnog lutkarskog saveza u Turskoj (UNIMA Türkiye Milli Merkezi).

Ono što će nama služiti kao korpus za ovo istraživanje jeste pozorišni komad pod nazivom “Abdal Bekçi” - prvi u nizu prvog toma Kudretove knjige o *Karagözü*. Zauzima ukupno 30 stranica, od 63. do 93. Tu smo uočili prisustvo osmanizama koji se u vrlo rijetko susreću u govornom jeziku savremenoga doba i jeziku savremene književnosti, pa smo tako došli na ideju da ih izdvojimo i analiziramo. Osmanizmi su leksičke jedinice iz osmansko-turskog jezika koje su vremenom potisnute u pasivni sloj turskog jezika usljed političkih, ekonomskih, društvenih, kulturno-historijskih i lingvističkih promjena. U vokabularu savremenoga turskog jezika postoji značajan broj riječi koje potječu iz arapskog i perzijskog, a koje su izgubile obilježnost po porijeklu. Takve riječi neće biti naša preokupacija u ovome radu. Nas će zanimati ona leksika koja je tokom vremena potisnuta iz upotrebe u tolikoj mjeri da se danas obrađuje kao arhaična ili je pak potpuno potisnuta u pasivni sloj jezika. Razlog što pažnju usmjeravamo na ovaj leksički sloj je taj što smatramo da je on bio prisutan u nekoj mjeri u govornom jeziku osmanskog doba budući da se pojavljuje u govoru likova pozorišta sjenki koje je svakako namijenjeno širem gledalištu. Analizu ćemo početi od dijela Muhâvere u kojem se odvija razgovor između Karagöza i Hacıvata. Imajući u vidu da ova dva dramska lika predstavljaju različite društvene slojeve, mi ćemo posebno analizirati osmanizme u Karagözovom, a posebnom u Hacıvatovom govoru. Radi bolje preglednosti, obrađivat ćemo ih prema vrstama riječi. Zatim ćemo nastaviti sa poglavljem Fasıl u kojem učestvuju i drugi dramski likovi: Karagöz’ün Karısı, Zenne (Hanım), Cemâilfer (Cariye), Sarhoş (Matiz, Tuzsuz Bekir), Çelebi, Tiryaki (Nokra Çelebi), Ak Arap (Hacı Kandil) i Beberuhi, gdje ćemo na isti način razdvojiti lekseme prema vrstama riječi. Pored svake lekseme u zagradi ćemo naznačiti čijem govoru ona pripada.

Lekseme za koje utvrdimo da su osmanizmi najprije ćemo provjeravati u rječniku savremenoga turskog jezika instituta Türk Dil Kurumu, dostupnom na web-stranici <https://sozluk.gov.tr/>. Služit ćemo se i dvadesetim izdanjem osmansko-turskog enciklopedijskog rječnika (Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat) autora Ferita Devellioğlua. Ovaj rječnik objavljen je u izdavačkoj kući Aydın u Ankari 2003. godine. Tamo gdje bude bilo potrebe, konsultovat ćemo rječnike objavljenje u Ankari, u izdavaštvu TDK-a: tursko-srpski (Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük, 2014) autorice Marije Đinđić te bosansko-turski (Boşnakça-Türkçe Sözlük, 2015) autora Şakira Bayhana.⁴⁷

⁴⁷ U daljem tekstu: TDK, Devellioğlu, Đinđić, Bayhan.

3. Muhâvere

U okviru ovog poglavlja bavit ćemo se analizom leksike *dijaloga* tj. dijela *muhâvere* koji obuhvata pet stranica (str. 67-72) u pozorišnom komadu *Abdal Bekçi* (Kudret, 1968).

Riječ *muhâvere* je imenica i vodi porijeklo iz arapskog jezika. U turskom ima značenje *konuşma, söyleşme, iki kiři arasında karşılıklı olarak yapılan konuşma* (bos. *dijalog/razgovor između dvije osobe*). U nekim rječnicima savremenog turskog jezika, kao jedno od značenja ove lekseme navodi se i da je to *razgovor između Karagöza i Hacivata koji prethodi samoj radnji drame*⁴⁸, što nas navodi na zaključak da ova leksema u jednom dijelu svoga značenja nosi tu stilsku obilježnost.

3.1. Imenice

Pod ovim naslovom analizirat ćemo osmanizme koji su po vrsti riječi imenice (poglavlje Muhâvere, pozorišni komad *Abdal Bekçi*).

(Karagöz)⁴⁹ *Bilâder*, perz. im. – iskrivljen oblik riječi *birâder* (TDK, Devellioğlu):

- a) (*erkek kardeş* (bos. *brat*),
- b) preneseno značenje: *dost, arkadaş* (bos: *drug, prijatelj, buraz*).

Iako je ova leksema u upotrebi u savremenom turskom u neformalnim razgovorima, izdvojili smo je iz razloga što je ovdje susrećemo u obliku *bilâder*. Kako smo prethodno objasnili, Karagöz predstavlja čovjeka iz naroda, dakle on priča govornim jezikom gdje i dolazi do odstupanja od jezičkih normi, pa stoga ovakav izgovor lekseme *birader* pripisujemo Karagözu kao jednu od osobina njegovog izražavanja.

(Karagöz) *İdgâh*: ar. im. *îd* (tur. *bayram*, bos. *praznik*) + perz. nast. *-gâh* (označava vrijeme ili mjesto). Ova leksema, prema Devellioğluu i tumačnju u korpusu, u turskom jeziku znači *bayram yeri* (bos. *mjesto gdje se slavi, proslavlja*), a TDK rječnik je ne prikazuje.

(Karagöz) *Dilber*, perz. prid. nastao od perz. im. *dil*⁵⁰ + perz. prid. *-ber* (tur. *alan, getiren götüren*, bos. *koji/-a uzima*). Značenje u turskom jeziku:

⁴⁸ „Karagöz ile Hacivat'ın oyuna başlamadan konuşmaları“ (<https://kelimeler.gen.tr/muhavere-nedir-ne-demek-224944>, posljednji put posjećeno: 23.11.2019).

⁴⁹ Unutar zagrada navodimo koji lik izgovara leksemu koju obrađujemo.

- a) TDK, imenica: *alımlı, güzel kadın* (bos. *lijepa privlačna žena, ljepotica*)
- b) Devellioğlu, pridjev: *gönlü alıp götüren, güzel* (bos. *koja uzima srce, lijepa*)

Prema radu *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (Sarajevo, 1966) Abdulaha Škaljića, leksema *dilber* postoji i u bosanskom jeziku kao turcizam, a može se odnositi i na muški i na ženski rod: im. *dragan, miljenik, ljepotan/dragana, miljenica, ljepotica*; prid. *lijep, krasan, zanosan*.

(Karagöz) *Âyîne*, perz. im. – tur. (Devellioğlu) *ayna* (bos. *ogledalo*)

TDK ne prikazuje leksemu *âyîne* u ovom obliku. Međutim, *ayna* u turskom jeziku ima više značenja, a jedno od njih je i *Karagöz oyununda perde* (bos. *zavjesa u igri Karagöz*).

(Karagöz) *Devrân*, ar. im. – tur. (TDK, Devellioğlu), arhaično: *dünya, kader, talih, zaman, çağ* (bos. *svijet, sudbina, vrijeme, doba*).

U rečenicama kojima se uvijek završava dio *muhâvere*, koje smo naprijed već naveli kada smo govorili o glavnim dijelovima ovih pozorišnih komada, nalazimo perzijsku genitivnu vezu *âyîne-i devrân*⁵¹. U tekstu je izgovara Karagöz. Vidjeli smo da leksema *âyîne* može imati značenje zavjese u *Karagözü*, ali u ovoj konstrukciji ona zadržava svoje osnovno značenje *ogledalo*. Sa leksemom *devrân* dolazi u značenju *zamanın/feleğın aynası*. Radi se o prenesenom značenju: *ogledalo vremena/sudbine*, što svakako ima svoju vezu sa prethodno objašnjenom tasavufskom teorijom o prolaznosti vremena.

Lakseme koje smo obradili po vrsti riječi su imenice. Od ovih pet izdvojenih osmanizama, lekseme *bilader* tj. *birader* i *dilber* u rječnicima savremenog turskog jezika se ne navode kao zastarjele, odnosno i danas su u upotrebi. Lekseme *îdgâh* i *âyîne* nalazimo samo u rječniku osmanskog jezika, dok leksema *devrân* ima i u rječnicima savremenog turskog jezika, ali samo kao arhaizam. Sve ove imenice koje smo izdvojili dio su rečenica koje izgovara Karagöz.

3.2. Glagoli

Pod ovim naslovom bavit ćemo se osmanizmima koji po vrsti riječi pripadaju glagolima (poglavlje *Muhâvere*, poz. komad *Abdal Bekçi*).

(Hacivat) *Şikest olmak* – tur. *kırmak* (bos. *razbiti se, slomiti se*)

⁵⁰ Vidi naše objašnjenje na početku poglavlja *Fasil* (imenice).

⁵¹ „Bakalım *âyîne-i devrân* ne sûret gösterir“.

perz. prid. *şikest* (tur. prid.: *kırılmış, kırık/im.:* *kırma, kırılma, yenilme*) + tur. gl. *olmak* (bos. *biti*).

Značenje ovog glagola saznajemo iz tumačenja u korpusu. TDK i Devellioğlu sadrže samo perz. prid. *şikeste/şikest* koji prema TDK ima arhaično značenje:

- a) *kırılmış, kırık* (bos. *polomljen, razbijen*)
- b) preneseno: *yenilmiş, yenik düşmüş/gücenmiş, kırgın, kederli* (bos. *savladan, pobijeden, tužan*)

(Hacivat) *Neş'e-yâb olmak* – tur. *neşelenmek* (bos. *oraspoložiti se, razveseliti se*)

Prid. *neş'e-yâb* (ar. im. *neş'e/tur. sevinç* + perz. *yâb/tur. neşeli, keyifli*) + tur. gl. *olmak* (bos. *biti*).

Značenje ovog glagola saznajemo iz tumačenja u korpusu. TDK ne prikazuje pridjev *neş'e-yâb* u ovom obliku, ali Devellioğlu navodi da je to arapsko-perzijski pridjev u značenju koje smo upravo naveli. Ipak, TDK sadrži ar. im. *neşe* (tur. *sevinç*; bos. *radost*) koja je i danas u upotrebi.

(Hacivat) *Bâde çakmak* – tur. argo: *içki içmek* (bos. *piti vino*)

perz. im. *bâde* (tur. *şarap, içki*; bos. *vino, alkoholno piće*) + tur. gl. *çakmak* (bos. jedno od značenja: *udariti, kucnuti (jednu stvar o drugu)*)

Prema TDK-u leksema *bâde* ima arhaično značenje. Rječnik je prikazuje samostalno, bez glagola *çakmak*. U argou ovaj glagol se koristi u značenju *içki içmek* (Đinđić: *piti alkohol, cugati*). Izraz *bâde çakmak* ne susrećemo u rječnicima koje koristimo u obliku koji imamo u korpusu (“Gel bu akşam neş'e-yâb ol bir iki tek bâde çak“, str.67).

(Hacivat) *Revân olmak* – tur. (Đinđić) *revân olmak* (bos. *poći, krenuti*).

perz. prid. *revân* (tur. arh.: *giden, yürüyen*; bos. *onaj koji ide, koji se pokreće*) + tur. gl. *olmak* (bos. *biti*)

TDK rječnik prikazuje samo pridjev *revân* u gore navedenim značenjima.

(Hacivat) *İstiskaal etmek* – tur. (TDK): *hoşnutsuzluğunu belli ederek soğuk davranmak* (bos. *hladno dočekati, neljubazno se ponijeti*)

ar. im. *istiskaal* (tur. TDK, arh.: *soğuk davranışlarla hoşlanmadığını belli etme*/Devellioğlu: *ağır görme*; bos. *neljubazno ponašanje*) + tur. gl. *etmek* (bos. *çiniti, raditi*).

(Hacivat) *Vâsıl olmak* – tur. (TDK): *ulaşmak, varmak* (bos. *stići, stizati*)

ar. prid. *vâsıl* (tur. *ulaşan, varan*; bos. *koji je stigao/stiže*) + tur. gl. *olmak* (bos. *biti*)

Devellioğlu daje i tasavufsko značenje pridjeva *vâsıl*: *Hakk'a eren* (bos. *koji je spoznao Boga*).

U dijelu *muhâvere*, glagoli *şikest olmak*, *neş'e-yâb olmak*, *bâde çakmak*, *revân olmak*, *istiskaal etmek*, *vâsıl olmak* nalaze se u rečenicama koje izgovara Hacivat, dok kod Karagöza nismo uočili ni jedan primjer glagola. Svaki od ovih glagola je složen tj. sastoji se od arapske ili perzijske riječi i turskog glagola *olmak* ili *etmek*. U rječnicima nismo pronašli sintagme *şikest olmak*, *neş'e-yâb olmak*, *bâde çakmak*. Pronašli smo glagole *istiskaal etmek* i *vâsıl olmak*. Što se tiče glagola *revân olmak*, nalazimo ga kod Đinđić, ali ne i u TDK rječniku. Za pridjeve *şikest*, *revân*, *istiskaal* i imenicu *bâde* u rječnicima stoji da imaju zastarjela značenja, dok pridjev *neş'e-yâb* uopšte nema u TDK rječniku.

3.3. Pridjevi

Ovaj naslov objedinjuje osmanizme koji su po vrsti riječi pridjevi (poglavlje *Muhâvere*, poz. komad *Abdal Bekçi*).

(Hacivat) *Âlâ*, ar. prid. – tur.:

- a) TDK: *iyi, pekiyi, daniska* (bos. *dobar, odličan, najbolji*)
- b) Devellioğlu: (*daha, en, pek*) *yüksek* (bos. *visoko/najviše*)

(Karagöz) *Nâfile*, ar. prid. – tur. (TDK):

- a) pridjev: *yararsız* (bos. *nepotreban, uzaludan*)
- b) prilog *boşuna, boş yere* (*uzalud*)
- c) imenica, religijski: *fazladan kılınan namaz veya tutulan oruç* (bos. *dobrovoljni namaz ili post*)

Ova leksema se u korpusu susreće kao prilog („Nâfile üzme yüreğın boş yere etme merâk“, str. 67).

(Hacivat) *Mendebur*, perz. prid. – tur. (TDK): *sümsük, sünepe, pis, iğrenç* (bos. *jadan, bijedan, ništavan*).

(Hacivat) *İşvebâz*: ar. im. *işve* (tur. *naz, eda*; bos. *koketerija*) + perz. nast. *-bâz* = tur. (Devellioğlu): *naz edici, edâli* (bos. *koketan*).

TDK rječnik ne prikazuje ovaj pridjev u ovom obliku koji imamo u korpusu. Pronašli smo pridjev *işveli* (ar. im. *işve* + tur. nast. *-li*) u sličnim značenjima koja navodi i Devellioğlu.

(Hacivat) *Nâzenîn*, perz. prid. – tur. (TDK), arhaično: *nazlı, narin, şımarık* (bos. *koketan, nježan, razmažen*).

Preostali osmanizmi u ovom dijelu su četiri pridjeva koja koristi Hacivat (*âlâ, mendebur, işvebâz, nâzenîn*) i jedan prilog koji izgovara Karagöz (*nâfile*) koji također može biti pridjev. Pridjevi *âlâ* i *işvebâz*, kao i prilog *nâfile* imaju arapsko porijeklo, dok pridjevi *mendebur* i *nâzenîn* dolaze iz perzijskog jezika. Leksemu *işvebâz* nismo pronašli u TDK rječniku. Leksema *nâzenîn* ima arhaično značenje dok su *âlâ, nâfile* i *mendebur* i danas su u upotrebi.

- Zaključak

Iz dijela *muhâvere* u predstavi *Abdal Bekçi* (Kudret, 1968), izdvojili smo 16 leksema i to pet imenica (*bilâder, idgâh, dilber, âyîne, devrân*), šest glagola (*şikest olmak, neş'e-yâb olmak, bâde çakmak, revân olmak, istiskaal etmek, vâsıl olmak*), četiri pridjeva (*âlâ, mendebur, işvebâz, nâzenîn*) i jedan prilog (*nâfile*). Sve imenice koje smo izdvojili nalaze se u dijelu teksta koji govori Karagöz, kao i prilog *nâfile* (ukupno šest leksema: tri porijeklom iz perzijskog jezika, jedna iz arapskog i jedna leksema složena od arapske imenice i perzijskog prijedloga). Preostali glagoli i svi pridjevi dio su Hacivatovog teksta (ukupno deset leksema: četiri iz perzijskog jezika i šest iz arapskog jezika). TDK rječnik sadrži lekseme *birader, dilber, âlâ, nâfile, mendebur*, te izraze *istiskaal etmek, vâsıl olmak*. Lekseme koje se smatraju zastarjelima su *devrân, bâde, şikest, revân, istiskaal, nâzenîn*, dok lekseme *îdgâh, âyîne, işvebâz* u ovom istom rječniku nismo pronašli, kao niti izraze *şikest olmak, neş'e-yâb olmak, bâde çakmak, revân olmak*.

4. Fasil

Glavni dio predstava u turskom pozorištu sjenki je *fasıl*. Tu se odvija glavna radnja pozorišnog komada u kojoj učestvuju i drugi likovi osim Karagöza i Hacivata. U našem korpusu – u predstavi *Abdal Bekçi*, taj dio obuhvata stranice od 72. do 93.

Kako smo već rekli kada smo govorili o tehnici izvođenja *Karagöza*, svaki lik na scenu dolazi pjevajući određenu pjesmu. Svaka pjesma je karakteristična za podneblje iz kojeg dolazi lik koji je izvodi, što se primjećuje po jeziku, načinu izgovaranja, itd. Stoga stihovi tih pjesama nekada su na turskom, a nekada na arapskom ili perzijskom jeziku. Budući da se radi o poeziji, one lekseme i sintagme čija značenja uspijemo analizirati prikazat ćemo kao i lekseme iz samog teksta. Posebno ćemo analizirati genitivne veze i lekseme koje ih čine, bilo da su iz stihova ili teksta.

Leksema *fasıl*, *-sıl* po vrsti riječi je imenica koja porijeklo vodi iz arapskog jezika. U savremenom turskom jeziku ima više značenja, a neka od njih su: *bölüm*, *kısım*, *devre* (bos. *dio*, *odjeljak*); *dönem* (bos. *period*, *razdoblje*), poz. *Orta oyununa başlamadan önce saz takımının çaldığı köçek havası ve curcuna* (bos. *muzička uvertira u predstavama Ortaojuna*), arh. *Osmanlı ve Arap tiyatrosunda oyunun perde bölüm* (bos. *dio pozorišnog čina u osmanskom i arapskom pozorištu*) itd.

4.1. Imenice

Pod ovim naslovom analizirat ćemo osmanizme koji po vrsti riječi pripadaju imenicama (poglavlje Fasil, poz. komad *Abdal Bekçi*).

(Didaskalije) *Zenne*, perz. im. – dolazi od perz. prid. “zenâne”⁵², u turskom jeziku ima arhaična značenja (TDK):

- a) *kadın* (bos. *žena*)
- b) *Orta oyununda veya Karagöz'de kadın rolüne çıkan erkek oyuncu* (bos. *glumac koji u Karagözu ili Ortaoyunu igra žensku ulogu*)

Devellioğlu leksemu *zenne* označava kao osmanizam (*osmanlıca*) koji dolazi od perzijske riječi „zenân”⁵³, sa sličnim značenjima. Prema Đinđić ova leksema se koristi u izrazima

⁵² Perz. *zenâne* – tur. *kadına mahsus, kadınla ilgili, kadın işi; kadına yaraşır yolda, kadınca*.

zenne çorabı (bos. *ženske čarape*), *zenne kundurası* (bos. *ženske cipele*), te u izrazu *zenneye çıkmak* (bos. *odigrati žensku ulogu*).

(Zenne)⁵⁴ *Dermân*, perz. im. – tur. (TDK):

- a) *güç, kuvvet, tâkat, mecal*, (bos. *snaga, moć*)
- b) *ilaç* (bos. *lijek*)
- c) preneseno značenje: *çıkâr yol, çare* (bos. *izlaz, rješenje*).

(Zenne) *Ten*, perz. im. – tur. (TDK):

- a) *insan vücudunun dış yüzü, cilt* (bos. *ten, koža*)
- b) arhaično: *viücut* (bos. *tijelo*)

(Zenne) *Yâr, -ri*, perz. im. – tur. (TDK):

- a) *sevgili* (bos. *dragi/-a, voljena osoba*)
- b) arhaično: *dost, tanıdık* (bos. *prijatelj, poznanik*)
- c) arhaično: *yardımcı* (bos. *pomoćnik*)

(Zenne) *Bende*, perz. im. – tur. (TDK), arhaično: *kul, köle* (bos. *sluga, rob*)

(Zenne) *Dil*, perz. im. – tur. (TDK), arhaično: *gönül, yurek* (bos. *srce, duša*)

(Hacivat) *Ser*, perz. im. – tur. (TDK), arhaično:

- a) *baş, kafa* (bos. *glava*)
- b) *başkan, reis* (bos. *predsjednik, vođa*)

(Zenne) *Cariye*, ar. im. – tur.:

- a) TDK, arhaično: *yabancı ülkelerden kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan, alınıp satılabilen, her konuda efendisinin isteklerine bağlı bulunan genç kadın, halayık*
- b) Devellioğlu: *para ile satın alınan halayık, hizmetçi kız; harpte esir düşmüş veyâ odalık olarak alınmış kız*

Na osnovu navedenih značenja, leksemu *cariye* prevodimo imenicom *robinja*.

(Zenne) *Rutubet*, ar. im. – tur.:

⁵³ Perz. *zenân* (množ. od *zen*) - tur. *kadınlar*.

⁵⁴ Unutar zagrada navodimo koji lik izgovara leksemu koju obrađujemo.

- a) TDK: perz. im. *nem* (bos. *vлага*)
- b) Devellioğlu: još i tur. im. *yaşlık* (bos. *vlažnost*)

Sve tri lekseme: *rutubet*, *nem* i *yaşlık*, u upotrebi su u istom značenju: *vлага*, *vlažnost*.

(Hacivat) *Fakirhane*: ar. prid. *fakir* (tur. *yoksul*; bos. *siromašan*) + perz. im. *hane* (tur. *ev*, bos. *kuća*, *dom*) – tur. (TDK), arhaično:

- a) *düşkünler yurdu* (bos. *starački dom*, *sirotište*)
- b) preneseno značenje: *alçak gönüllülük göstermek için kendi evinden bahsederken kullanılan bir söz* (bos. *riječ kojom govornik opisuje svoj dom radi iskazivanja poniznosti „moj/naš skromni dom”*)

Devellioğlu leksemu *fakirhane* bilježi u istom prenesenom značenju u kojem je tumači i TDK rječnik. Zanimljivo je da, za razliku od složenice *fakirhane*, same lekseme *fakir* i *hane* u savremenom turskom jeziku nisu arhaične.

(Zenne) *Mâhiye*: perz. im. *mâh* (tur. *Ay*, *ay*; bos. *Mjesec*, *mjesec*) + ar. nast. *-iyye* – tur. (TDK), arhaično:

- a) imenica: *aylık* (bos. *stanarina*, *najam*)
- b) prilog: *aylık olarak* (bos. *mjesečno*)

Devellioğlu je bilježi kao osmanizam u značenju *aylık*.

(Sarhoş) *Dâr*, perz. im. – prema TDK rječniku može imati više značenja u turskom jeziku. Arhaična je ukoliko se upotrijebi u nekoliko njih. Ipak, nas zanima jedno od tih značenja: *mahkûmlarını asmak için dikilen direk* (bos. *stub postavljen za vješanje osuđenih na smrt*), zato što i tumačenje ove lekseme u korpusu glasi *darağacı* (bos. *vješala*). Isto značenje navodi i Devellioğlu.

(Sarhoş) *Felek*, *-ği*, ar. im. – TDK navodi četiri značenja od kojih je svako arhaično. S obzirom na kontekst koji imamo „Hey gidi kahbe felek hey! – bos. Hej sudbino prokleta!“ (str. 75), nas zanima značenje *talih*, *baht*, *şans*, *kader* (bos. *sudbuna*, *usud*, *sreća*). Ista značenja daje i Devellioğlu.

(Karagöz) *Valide*, ar. im. – tur. (TDK), arhaično: *anne* (bos. *majka*). Kod Devellioğlua to može biti:

- a) imenica: *ana* (bos. *majka*)

b) pridjev: *doğuran* (bos. *ona koja rađa*).

(Karagöz) *Înâyet*, ar. im. – tur. (TDK), arhaično: *iyilik, ihsan, lütuf, ...* (bos. *dobrota, blagonaklonost, ljubaznost, ...*).

(Sarhoş) *Mesel*, ar. im. – tur. (TDK), arhaično: *örnek alınacak söz, atasözü, eğitici hikâye veya masal* (bos. *primjer, poslovice, poučna priča ili bajka*).

(Çelebi) *Hûbân*, perz. prid. – TDK rječnik ne bilježi ovu leksemu. Kod Devellioğlu saznajemo da je to oblik množine pridjeva *hûb* (tur. *güzel, hoş, iyi*; bos. *lijepo, prijatno, dobro*). Budući da Devellioğlu uz ovu leksemu navodi i sintagmu *zümre-i hûbân* (tur. *güzeller takımı*; bos. *grupa ljepotica*), koju imamo u kontekstu, leksema *hûbân* u ovom slučaju po vrsti riječi je imenica.

(Çelebi) *Ârız*, ar. prid. – tur. (TDK), arhaično:

a) *sonradan ortaya çıkan* (bos. *iznenadan, slučajan*)

b) *bulaşmış, musallat olmuş* (bos. *koji dosađuje, uznemirava*).

Ipak, Devellioğlu daje neka druga značenja od kojih je posljednje *yanak* (bos. *obraz*) i upravo ono odgovara našem kontekstu “*Ârızındır gülstân-ı hüsnünün verd-i teri*”⁵⁵ (str. 81).

(Çelebi) *Kaamet*, ar. im. – tur. (TDK), arhaično: *boy, endam* (bos. *stas, rast, figura*). Devellioğlu navodi još i značenje *boybos* (bos. *tjelesna građa; vrijednost*).

(Çelebi) *Devlet-hâne*, ar. im. *devlet* (tur. *ülke*; bos. *država* / tur. *mutluluk, talih*; bos. *sreća*) + perz. im. *hane* (tur. *ev*; bos. *kuća*)

TDK rječnik navodi da leksema *devlethane* ima arhaično značenje: *nezaket gereği olarak "ev" anlamında kullanılan bir söz*. Đinđić za ovu leksemu daje prevod *Vaša sretna kuća (kaže se u znak poštovanja umjesto „eviniz“, vaša kuća)*, a isto tumačenje navodi i Kudret u fusnoti u korpusu. Devellioğlu daje samo značenje *ev, konak* (bos. *kuća, vila*).

(Çelebi) *Kerem*, ar. im. – tur. (TDK), arhaično: *soyluluk, büyüklük, cömertlik* (bos. *plemenitost, darežljivost, velikodušnost*) i sl. I Devellioğlu također navodi slična značenja.

(Karagöz) *Abdal*, ar. im. – tur. (TDK), arhaično:

a) *gezgin derviş* (bos. *lutajući derviš*)

⁵⁵ „Yanağın, güzelliğinin gül bahçesinin taze gülüdür“ – tumačenje u korpusu.

b) *dilenci kılıklı, üstü başı perişan kimse* (bos. *neko ko nosi prosjačku, poderanu odjeću*)

c) *tasavvufta manevi üst bir rütbe* (bos. *duhovni viši rang u sufizmu*)

Moguće je da je ova leksema, u našem tekstu, uvedena u igru riječi sa ar. prid. *aptal* čije značenje u savremenom turskom jeziku (tur. *şaşkın, ahmak*; bos. *glup, budala*) nije zastarjelo:

KARAGÖZ - (Perdeye gelir.) *Bekçi verelim bekçi! Abdal değilim ama ne yapayım? Bekçi!*

ZENNE - *Beyefendi, kapının önünde dolaşıyor ahmak bekçi.*

ÇELEBI - *Varsın dolaşsın budala herif.*

KARAGÖZ - *Ben ikinize de gösteririm ben ahmak mıyım yoksa kurnaz mı?*

Dok TDK rječnik ove dvije lekseme prikazuje odvojeno sa različitim značenjima, Devellioğlu ih prikazuje na istom mjestu – kod lekseme *abdâl* odnosno *ebdâl*.

(Zenne) *Nokra*, ar. im. – tur. (Devellioğlu) *külçe halinde gümüş* (bos. *srebrna legura*).

U korpusu u fusnoti imamo tumačenje da se misli na leksemu *nukre* u istom značenju koje navodi i Devellioğlu. Leksema *nukre* nije uvrštena u TDK rječnik. Devellioğlu osim pomenutog značenja navodi još neka slična, npr. *Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarılan ilk paralar* (bos. *prvi predstavljani novac Osmanskog carstva*). Leksema *nukre* dio je nadimka jednog od likova u *Karagözü* - Nokra Çelebi.

(Zenne) *İksir* ar. im. – tur. (TDK), arhaično:

a) i Devellioğlu: *hayatı ölümsüzleştirme, madenleri altına çevirme vb. olağanüstü etkileri olduğuna inanılan sıvı* (bos. *tečnost za koju se vjeruje da ima izvanredne učinke poput besmrtnosti, pretvaranja metala u zlato i sl.*)

b) *iç ferahlatıcı ilaç veya içki* (bos. *piće ili lijek za smirenje*)

c) *aşk ilham eden büyüdü içki* (bos. *ljubavni eliksir*).

Kako u korpusu jedan od likova leksemu *iksir* spominje pri nabranjanju pića koje može ponuditi, vjerovatno se misli na njeno drugo značenje: *iç ferahlatıcı ilaç veya içki*.

(Karagöz) *İşret*, ar. im. – tur. (TDK, Devellioğlu), arhaično: *içki içme* (bos. *pijenje*).

(Karagöz) *Sin, -nni*, ar. im. – tur. (TDK, Devellioğlu), arhaično: *yaş* (bos. *starost, uzrast*).

(Sarhoş) *Kerhane*: perz. im. *kâr* (tur. *iş*, *kazanç*; bos. *posao*, *dobit*) + *hâne* (tur. *ev*; bos. *kuća*) – tur. (TDK, Devellioğlu), arhaično: *genelev* (bos. *javna kuća*).

(Sarhoş) *Kâr* ar. im. – tur. (TDK, Devellioğlu): *iş*, *yarar*, *kazanç* (bos. *posao*, *zarada*, *korist*).

Iako je u korpusu tumačenje ove lekseme *iş*, u savremenom turskom jeziku nije došlo do pomjerenja njenog značenja.

Od ukupno 28 imenica koje smo izdvojili kao osmanizme, prema rječniku savremenog turskog jezika, tri nemaju arhaična značenja (*dermân*, *rutubet*, *kâr*). Dvije lekseme (*hûbân*, *nokra*) nisu uvrštene u TDK rječnik. Od izdvojenih leksema, deset ih je porijeklom iz perzijskog, a 15 iz arapskog jezika. Ostale lekseme su arapsko-perzijske složenice. Od svih ovih imenica, Hacivat izgovara samo dvije od kojih je jedna perzijskog porijekla (*ser*), a druga je arapsko-perzijska složenica (*fakirhane*). Što se tiče Karagöza, u rečenicama koje on izgovara uočili smo pet imenica arapskog porijekla (*valide*, *inâyet*, *abdal*, *işret*, *sin*).

4.2. Genitivne veze: perzijski izafeti

Ovdje ćemo se baviti perzijskim genitivnim vezama (izafetima). Podijelili smo ih u dvije grupe. To su izafeti iz koje susrećemo u poeziji i oni koje susrećemo kao dio teksta (poglavlje Fasil, poz. komad *Abdal Bekçi*).

Iz poezije: Kako bismo dali tačna značenja izafeta koje analiziramo, oslonit ćemo se na tumačenja pjesama u korpusu iz kojih ih i izdvajamo. Ta tumačenja napisao je autor našeg korpusa na savremenom turskom jeziku.

1. (Zenne) *Bende-i bîçâre* – u značenju *zavallı kul* (bos. *jadni rob*, *siroti sluga*).

perz. im. *bende*⁵⁶ + perz. prid. *bîçâre*⁵⁷

2. (Sarhoş) *Hallac-ı Mansur* – Haladž Mensur, ime velikog sufije pogubljenog početkom 10. stoljeća. Često se spominje u osmanskoj klasičnoj književnosti. Ovo ime u obliku perzijskog izafeta uvršteno je i u rječnik Devellioğlua.

⁵⁶ Vidi naše objašnjenje naprijed, na početku poglavlja Fasil (imenice).

⁵⁷ Ovu leksemu ćemo objasniti kada budemo govorili o pridjevima.

ar. im. *hallaç*, -cı (tur. *yünü*, *pamuğu yay veya tokmak gibi bir araçla kabartma, ditme işini yapan kimse, atımcı*; bos. *češljač pamuka, grebenar*) + *Mansur* (vlastito ime)

3. (Çelebi) *Zümre-i hûbân* – tur. *güzeller topluluğu* (bos. *grupa ljepotica*).

ar. im. *zümre* (tur. *topluluk, takım*; bos. *grupa, skupina*) + perz. prid. *hûbân*⁵⁸ (tur. *güzeller*, bos. *ljepotice*)

Devellioğlu za ovu sintagmu daje ekvivalent na turskom jeziku: *güzeller takımı*, što odgovara objašnjenju u korpusu: *güzeller topluluğu*.

4. (Çelebi) *Gülistan-ı hüsnünün verd-i teri* – tur. *güzelliğinin gül bahçesinin taze gülü* (bos. *mlada ruža ružičnjaka tvoje ljepote*).

gülistan-ı hüsnü+n+ün (determinator) + *verd-i ter+i* (upravni član)

Ovdje imamo prvu tursku genitivnu vezu koja označava pripadnost. Čine je dvije perzijske: *gülistan-ı hüsn* i *verd-i ter*.

a) *gülistan-ı hüsn* – tur. *güzelliğinin gül bahçesi* (bos. *ružičnjak tvoje ljepote*)

perz. im. arh. *gülstan* (tur. *gül bahçesi*; bos. *ružičnjak*) + ar. prid. arh. *hüsün*, -snü (tur. prid. *güzel, iyi* / im. *güzellik, iyilik*; bos. prid. *lijepo, dobro* / im. *ljepota, dobrota*)

Genitivna veza *gülistan-ı hüsn* prvi je član turske genitivne veze, zbog čega ima genitivni nastavak (-n)-ün.

b) *verd-i teri* – tur. *taze gül* (bos. *mlada ruža*)

ar. im. *verd* (tur. *gül*; bos. *ruža*) + perz. prid. *ter* (tur. *yaş, tâze*; bos. *vlažan, svjež, mlad*)

Lekseme *verd* i *ter* nisu uvrštene u TDK rječnik. Devellioğlu za imenicu *verd* daje značenje *gül* (perz. im.) koju objašnjava leksemom *çiçek* (tur. im.). Obje lekseme, i *gül* i *çiçek*, u upotrebi su u savremenom turskom jeziku, kao i perz. prid. *tâze*. Dakle, lekseme *verd* i *ter* nisu se zadržale u turskom jeziku. Ali, pored turskih, zadržali su se i njihovi perzijski ekvivalenti *gül* i *tâze*. Genitivna veza *verd-i teri* drugi je član turske genitivne veze i zato ima prisvojni sufiks za treće lice jednine (-i).

⁵⁸ Vidi naše objašnjenje naprijed, u poglavlju Fasil (imenice).

5. (Çelebi) *Sâye-i bâğ-i melâhat ar'arı* – *güzellik bahçesindeki gölgenin ardiç ağacı* (bos. *drvo smreke vrta ljepote*).

sâye-i bâğ-i melâhat (determinator) + *ar'ar+1* (upravni član: tur. *ardiç ağacı*; bos. *drvo smreke*)

Izafet *bâğ-i melâhat* sa leksemom *sâye* čini dvostruku perzijsku genitivnu vezu *sâye-i bâğ-i melâhat*. Ta dvostruka perz. gen. veza zajedno sa leksemom *ar'ar* postaje druga turska gen. veza koja označava kategoriju: *sâye-i bâğ-i melâhat ar'ar+1*. Kao njen drugi član leksema *ar'ar* ima prisvojni sufiks za treće lice jednine (*-i*). Nije uvrštena u TDK rječnik.

- a) *bâğ-i melâhat* – tur. *güzellik bahçesi* (bos. *VRT ljepote*)
perz. im. *bâğ* (tur. *bağ yeri, meyve bahçesi*; bos. *vinograd, voćnjak*) + *melâhat* (tur. *güzellik*; bos. *ljepota*).

U TDK rječniku nema lekseme *melâhat*, ali Devellioğlu kao prvo značenje navodi imenicu *güzellik*.

- b) *sâye-i bâğ-i melâhat* – tur. *güzellik bahçesindeki gölge* (bos. *sjena u vrtu ljepote*)
perz. im. *sâye* (tur. *gölge*, bos. *sjena*) + *bâğ-i melâhat*

Prema TDK rječniku leksema *sâye* ima arhaično značenje.

6. (Çelebi) *Gevher-i kân-i letâfet* – tur. *güzellik madeninin cevheri* (bos. *dragulj rudnika ljepote*).
perz. im. *gevher* (tur. *cevher*, bos. *dragulj*) + *kân-i letâfet*

Prema TDK-u, leksema *gevher* ima arhaično značenje, a prevedena je arapskom imenicom *cevher*.

kân-i letâfet – tur. *güzellik madeni* (bos. *rudnik ljepote*)

perz. im. *kân* (tur. *mâden ocağı*; bos. *rudnik*) + ar. im. *letâfet* (tur. *hoşluk, güzellik*; bos. *ljupkost, ljepota*)

TDK rječnik ne sadrži imenicu *kân*.

Iz teksta: Ovo su jedini izafeti u poglavlju Fasıl koje izgovara neki od likova, a da to nije poezija. U tekstu su napisani ovim redoslijedom tako da čine dvije uzastopne rečenice.

(Karagöz) *Aşk-ı yârân, muhabbet-i cânân! (Ben de gittim) ferc-i zîbâ (ile) kân-i billûr (-a temâsa)*. U nastavku iznosimo analizu leksema:

1. *Aşk-ı yârân*

ar. im. *aşk* (tur. *sevda*, bos. *ljubav, čežnja*) + perz. im. *yârân*⁵⁹ (tur. *dostlar*; bos. *prijatelji*)

Zanimljivo je to što rječnici za osnovno značenje lekseme *yârân* u turskom jeziku navode *dostlar* (bos. *prijatelji*), a ne množinu imenice *sevgili - sevgililer* kako bi se očekivalo. Dakle, došlo je do pomjeranja značenja u turskom jeziku kada se radi o množini imenice *yâr*.

2. *Muhabbet-i cânân*

ar. im. *muhabbet* (tur. *sevgi, dostça konuşma*; bos. *ljubav, prijateljski razgovor*) + perz. im. *cânân* (tur. *sevgili, gönül verilmiş olan kadın*; bos. *voljena žena*)

Navedimo ovdje da TDK pokazuje da leksema *cânân* ima i zastarjelo značenje u tasavvufu, a ono glasi *Tanrı* (bos. *Bog*).

3. *Fecr-i zîbâ*

ar. im. *fecir, -cri* (tur. *tan, tan kızılığı*; bos. *zora, crvenilo neba u zoru*) + perz. prid. *zîbâ* (tur. *süslü, güzel, yakışıklı*; bos. *ukrašen, lijep, prijatan*)

4. *Kân-i billûr*

perz. im. *kân* (tur. im. *kıç/prid. arka bölümde olan*; bos. im. *zadnjica/prid. stražnji*) + ar. im. *billûr* (tur. *kristal*; bos. *kristal/prid. kristalan, čist, jasan*)

Leksema *kân* nije uvrštena u TDK rječnik.

4.3. Genitivne veze: arapski izafeti

Arapske genitivne veze (izafeti) u poglavlju Fasil susrećemo samo u jednoj pjesmi. Ona je na arapskom jeziku i pjeva je lik Ak Arap. Nećemo detaljno analizirati navedene sintagme. Dat ćemo značenja onih leksema koje smo pronašli u našim rječnicima.

(Ak Arap) *Bitihsib-ül-âşık, Ve-l-âşık, Ale-l-âşık, Ve-l-mihadda, vekadatli-ş-şem'dan* –

a) ar. im. *âşık* – tur. (TDK):

⁵⁹ Množina imenice *yâr* o kojoj smo govorili na početku poglavlja Fasil.

- *bir kimseye veya bir şeye karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan, vurgun, tutkun kimse* (bos. *neko ko osjeća veliku ljubav prema nekome ili nečemu, zaljubljen/zaljubljenik*)
- *halk ozanı* (bos. *narodni pjesnik*).

U neformalnim razgovorima: *dalgın, kalender kimse* (bos. *zanesenjak, asketa*) i *ahbap, arkadaşı* (bos. *prijatelj, drug*).

- b) ar. im. *mihâd* – tur. (Devellioğlu): *yatak, döşek* (bos. *krevet, postelja; dušek, madrac*)

Ova leksema nije uvrštena u TDK rječnik.

- c) Leksema *şem 'dân* – tur. *şamdan* (bos. *svijećnjak*)

ar. *şem* ' (tur. *balmumu, mum*; bos. *vosak, svijeća*) + perz. nast. – *dân*

TDK rječnik ar. im. *şem* bilježi kao arhaizam, te je objašnjava perz. imenicom *mum*. Ekvivalenti lekseme *şamdan* u turskom jeziku su (perz. im.) *çırakma* i (perz. im. + tur. nast. – *luk*) *mumluk, şamdanlık*.

U poglavlju Fasıl uočili smo ukupno 15 izafeta, tj. arapskih ili perzijskih genitivnih veza. Jedanaest ih se nalazi se u stihovima koje pjevaju likovi pri dolasku na scenu. Tu imamo pet arapskih i devet perzijskih izafeta. Od tih devet perzijskih, jedan je dvostruki (*gevher-i kân-i letâfet*), dva su trostruka (*gülistan-ı hüsnünün verd-i teri i sâye-i bâğ-i melâhat ar'arı*) gdje se radi o kombinaciji dvostrukih perzijskih izafeta sa turskim genitivnim vezama. Što se tiče izafeta iz samog teksta drame, postoje samo četiri. Svi su perzijski i svi se nalaze u dvije rečenice: *Aşk-ı yârân, muhabbet-i cânân!* (*Ben de gittim*) *ferc-i zîbâ (ile) kûn-i billûr (-a temâsa)* koje Karagöz izgovara jednu za drugom.

4.4. Glagoli

U okviru ovog naslova, govorit ćemo o osmanizmima koje smo izdvojili kao glagole (poglavlje Fasıl, poz. komad *Abdal Bekçi*).

- (Sarhoş) *Cevr etmek* – tur. *eziyet etmek* (bos. *zadavati muku, mučiti, uznemiravati*)

ar. im. *cevr* (tur. *haksızlık, eziyet*; bos. *nepravda, muka*) + tur. gl. *etmek* (bos. *činiti, raditi*)

TDK rječnik nema samu leksemu *cevr*, ali ima glagol *cevretmek* za koji daje napomenu da je arhaičan, i to u značenju *eziyet etmek*. Zanimljivo je to što su imenice *eziyet* i *zulüm* (bos.

nasilje) kojima se tumači značenje imenice *cevr* također iz arapskog jezika, ali su u upotrebi u savremenom turskom jeziku, za razliku od im. *cevr* koje i nema u TDK rječniku.

(Çelebi) *İttihâz etmek* – tur. (TDK): *saymak, tutmak, almak...* (bos. *smatrati, držati, preuzeti,*)

ar. im. *ittihaz* (tur. *sayma, tutuma, alma*; bos. *smatranje, preuzimanje*) + tur. gl. *etmek*

TDK rječnik leksemu *ittihâz* bilježi kao arhaizam. Devellioğlu za ovaj glagol navodi i značenje *edinmek* (bos. *usvojiti, steći*). To isto tumačenje navodi i autor korpusa.

(Çelebi) *Vasf etmek* – tur.:

a) *Bir şey veya kimsenin durumunu, sıfatlarını ve niteliklerini sayarak târif etmek*
(bos. *opisati nečije stanje nabrajajući njegove osobine*)

b) *övmek* (bos. *hvaliti*).

ar. im. *vasf* (tur. *vasıf, -sfi/ nitelik*; bos. *osobina, karakteristika*) i tur. gl. *etmek*.

Iako TDK rječnik ne sadrži ovaj oblik glagola koji mi nalazimo u korpusu, nudi nam oblike *vasıflanmak, vasıflandırmak, vasıflandırılmak*. Leksema *vasf* ima u rječniku savremenoga turskog jezika ima u obliku u kojem odgovara standardnom jeziku, a to je *vasıf*.

(Çelebi) *Meyl etmek* – tur. (TDK): *eğilmek* (bos. *nagnuti*); fig. *gönül vermek* (bos. *zaljubiti se, zavaljeti*).

ar. im. *meyl* (tur. *meyil, eğilme*; bos. *nagib, tendencija*) + tur. gl. *etmek*

Ovaj glagol i imenica koja ulazi u njegov sastav prema TDK rječniku nisu arhaični.

(Sarhoş) *Mikdârını bildirmek* – tur. *haddini bildirmek* (bos. *pokazati granicu, tj. dovesti nekoga u red, kazniti*).

ar. im. *mikdâr* (tur. *miktar - nicelik, ölçü*; bos. *količina, mjera*) i tur. gl. *bildirmek* (bos. *saopštiti, objaviti, ...*)

TDK rječnik ne sadrži glagol *mikdârını bildirmek*, a C. Kudret u korpusu daje tumačenje: *haddini bilmek* (bos. *znati za granicu, znati mjeru dozvoljenog*). Zanimljivo je to što je u savremenom turskom jeziku umjesto sintagme *miktarını bilmek* u upotrebi sintagma *haddini bilmek*, iako se značenje lekseme *had, -ddi* (tur. *sınır, uç, derece*; bos. *granica, kraj, stepen*), za razliku od *miktar*, smatra arhaičnom.

Od pet glagola koje smo izvojili kao osmanizme, svi su nastali od arapske lekseme (imenice ili pridjeva) i turskog glagola (*etmek, olmak, bildirmek*). Prema TDK rječniku, jedan glagol (*meyl etmek*) nije arhaičan. Dva glagola (*vasf etmek, mikdarını bildirmek*) nismo pronašli u TDK-u, u obliku koji imamo u korpusu. Osim toga, niti jedan od ovih glagola ne pripada tekstu koji izgovaraju Karagöz ili Hacivat.

4.5. Pridjevi

Ovdje dajemo mjesto osmanizmima koji su po vrsti riječi pridjevi (poglavlje Fasıl, poz. komad *Abdal Bekçi*).

(Zenne) *Bîçâre* – tur. (TDK): *çaresiz*. Leksema *çaresiz* može da bude:

- a) pridjev: *onulmaz, zavallı* (bos. *bespomoćan, jadan, sirot*)
- b) prilog: *çıkâr yol bulamayan bir biçimde, ister istemez* (bos. *bespomoćno, neizbježno*)

perz. prefiks *bî-* + perz. im. *çâre* (tur. *çıkâr yol, çözüm yolu*; bos. *izlaz, rješenje*)

Devellioğlu za prefiks *bî-* navodi da se dodaje ispred riječi perzijskog porijekla te da ima značenje turskih sufiksa *-sız* (služi za izvođenje imenica i pridjeva odričnog značenja), kao i participa *-maz*.

(Hacivat) *Afyonî* – tur. (TDK) *afyonkeş* (ar. *âfyûn* + perz. *-keş*) = tur. *keyif için afyon yutan veya çeken, afyon tiryakisi olan kimse* (bos. *neko ko konzumira opijum radi užitka, ovisnik o opijumu*)

ar. im. *âfyûn* (bos. *opijum*) + suiks *-î* (za izvođenje pridjeva iz imenica u ar. jez.)

Kod Devellioğlua nismo pronašli ovaj pridjev, ali C. Kudret u tekstu daje objašnjenje: *afyon tiryakisi* (tur. *tiryaki*; bos. *uživalac opojnih supstanci, ovisnik* te u pozorištu *Karagöz*: *osoba koja konzumira opijum*). Prema TDK rječniku, leksema *afyon* nije arhaična, dok je oblik *afyonî* izvan upotrebe, što pokazuje njegovo odsustvo u rječniku savremenoga turskog jezika.

(Karagöz) *Müşkül* (ar. prid. *muşkil*) – tur. (TDK):

- a) pridjev: *güç, zor, çetin*; bos. *težak*
- b) imenica: *engel, güçlük, zorluk*; bos. *teškoća, problem*

Devellioğlu ovu leksemu navodi u obliku *müşkil, müşkile*.

(Çelebi) *Ser-bülend* – tur. (Devellioğu): *başı yüksek, yüce* (bos. *uzdignute glave, ponosan*)
perz. im. *ser* (tur. *baş, başkan*; bos. *glava, vođa*) + perz. prid. *bülend* (tur. *yüksek, yüce*; bos. *visok, uzvišen*)

TDK rječnik ne sadrži pridjeve *ser-bülend* i *bülend*, nego samo perzijsku imenicu *ser* koju bilježi kao arhaizam.

(Karagöz) *Eblemçüş* – tur. *koyun kafalı, etkafalı, budala* (bos. *glupan, budala*)

TDK rječnik sadrži ar. prid. *ebleh* (tur. *akılsız, budala, alık*; bos. *glup, budalast*) i označen je kao arhaizam. Prevod koji smo dali je tumačenje iz korpusa.

(Çelebi) *Bend*, ar. im. – tur. (Devellioğu): *bağ, bağlama* (bos. *veza, vezivanje*)

Ovu leksemu nismo pronašli u TDK-u. U korpusu se nalazi u stihu “Nasil sana meyl etmeyim başım sana bend iken“ (str. 90). Dio „başım sana bend iken“ doslovno znači „kada mi je glava za tebe vezana“. Zbog toga Kudret, leksemu *bend* tumači kao pridjev (bos. *vezan*).

(Karagöz) *Miskin* (ar. prid.) – tur. (TDK):

- a) *çok uyuşuk olan, hoş görülemeyecek durumlar karşısında tepki göstermeyen* (bos. *pasivan, trom, prazan*).
- b) arhaično: *âciz, zavallı* (bos. *nemoćan, nesretan, jadan*).

Lekseme koje smo ovdje analizirali po vrsti riječi su pridjevi. Dva od njih dolaze iz perzijskog jezika. Jedan je složeni pridjev (*ser-bülend*) i nema ga u rječniku savremenog turskog jezika, a drugi je (*bîçâre*), prema ovom rječniku, i danas u upotrebi. Ostali pridjevi su iz arapskog jezika. Tri pridjeva nismo pronašli (*afyonî, eblemçüş, bend*), a samo jedan je označen kao arhaičan (*miskin*). Pridjev *müşkül* je i danas u upotrebi. Od ovih pridjeva koje smo analizirali, Hacivat izgovara jedan (*afyonî*), a Karagöz tri pridjeva (*müşkül, eblemçüş, miskin*), i svi oni su iz arapskog jezika.

4.6. Prilozi

Lekseme iz ovog naslova su osmanizmi – prilozi (poglavlje Fasıl, poz. komad *Abdal Bekçi*).

(Hacivat) *Tekmil*, ar. im. – tur. (TDK):

- a) imenica - *tamamlama, bitirme* (bos. *dovršavanje, upotpunjavanje*)
- b) pridjev - *bütün, tüm; eksiksiz* (bos. *sav, cio*)

c) prilog - *tamamıyla* (bos. *potpuno, sasvim*)

Ova leksema u TDK-u može imati još neka značenja, a u svakom od njih je arhaična. Prema kontekstu iz našeg korpusa “avlu teknil mermer döşelidir – dvorište je potpuno popločano mramorom“ (str. 74), obrađujemo je kao prilog.

(Hacivat) *Bağteter*, ar. pril. – tur. *birdenbire, ansızın* (bos. *iznenada, neočekivano*).

C. Kudret u korpusu navodi da se zapravo radi o prilogu *bağteten* koji ima gore navedena značenja, a isto značenje daje i Devellioğlu. U rječniku savremenog turskog jezika nismo pronašli ovaj prilog.

(Sarhoş) *Vâkıâ*, ar. pril. – tur. (TDK):

a) *gerçi* (bos. *uistinu, zaista, doista*)

b) *her ne kadar ... ise de* (bos. *ma koliko, koliko god da je*)

Riječ *vâkıâ* u upotrebi je u savremenom turskom jeziku.

(Çelebi) *Dem-be-dem* – tur. (TDK), arhaično: *zaman zaman, vakit vakit* (bos. *s vremena na vrijeme, ponekad*).

perz. im. *dem* (tur. *an, vakit, zaman*; bos. *trenutak, vrijeme*) + infiks *-be-* + perz. im. *dem*

(Zenne) *Zımnında* – tur. (TDK), arhaično: *dolayısıyla, için* (bos. *radi, za*).

Devellioğlu navodi da ovaj prilog dolazi od ar. im. *zımn* (tur. *iç taraf, maksat*; bos. *unutrašnjost, cilj, ...*), ali ona nije uvrštena u TDK rječnik. Kudret kao ekvivalent priloga *zımnında* navodi riječ *maksadıyle*. Ona u svojoj osnovi ima ar. im. *maksat, -dı*, (tur. *istenilen şey, amaç*; bos. *cilj, svrha*).

Od pet izdvojenih priloga, četiri dolaze iz arapskog i jedan iz perzijskog jezika. Prema rječniku savremenog turskog jezika, od priloga koje smo analizirali arhaična su dva arapska (*tekmil, zımnında*) i jedan perzijski (*dem-be-dem*), dok jedan od njih (*bağteter*) nije uvršten u ovaj rječnik. Dva priloga (ar. *tekmil, bağteter*) dio su rečenica koje izgovara Hacivat, dok kod Karagöza nismo uočili niti jedan.

4.7. Uzvici

Pod ovim naslovom govorimo o uzvicima iz osmanskog jezika koje susrećemo u poglavlju Fasil (poz. komad *Abdal Bekçi*).

(Zenne) *El-amân*, ar. uzv. – tur.: *imdat, yardım, aman dileme* (bos. *pobogu, zaboga, traženje milosti*)

TDK rječnik ga ne sadrži u ovom obliku, nego ima uzvik *aman*. U upotrebi je u različitim situacijama kao što su traženje pomoći, izražavanje srdžbe i nestrpljenja, upozoravanje, izražavanje razdraganosti i oduševljenja itd. Đinđić ar. uzvik *aman* iz arapskog jezika prevodi isto tako tj. rječju *aman*, koja je u istoj ili sličnoj upotrebi i u našem jeziku.

(Karagöz'ün Karısı) *Heyhât*, ar. uzv. – tur. (TDK): *yazık, ne yazık* (bos. *šteta, kakva šteta*). Đinđić ovaj uzvik prevodi uzvicima *jao, avaj*.

Dakle, ova dva uzvika koje izdvajamo kao osmanizme dolaze iz arapskog jezika i u upotrebi su u savremenom turskom jeziku, s tim da uzvik *el-amân* danas glasi *amân*. Ipak, nijedan od ovih uzvika ne pripada govoru Karagöza i Hacivata.

4.8. Veznik

Veznik karakterističan za osmanski jezik, podliježe vokalnoj harmoniji.

(Çelebi) (*Tarz*) *ü (tavrın) – ü*, perz. vezn. = tur. (Devellioğlu):

a) ar. im. *ve* – tur. vezn. *dahî, de, hem, ile* (bos. *i, također*)

b) perz. vezn. *ve* – tur. *ve* (bos. *i*)

TDK rječnik ga ne prikazuje, nego ima veznik u obliku *ve*. U našem korpusu on nije dio rečenica naših glavnih likova.

4.9. Osmanizmi - turcizmi

U ovoj grupi leksema iznosimo osmanizme koji svoje porijeklo ne vežu ni za arapski ni za perzijski, već dolaze iz turskog jezika (poglavlje Fasil, poz. komad *Abdal Bekçi*).

(Zenne) *Çelebi*: tur. im. *Çalap* (bos. *Bog*) + ar. nast. –î

Prema TDK rječniku, leksema *Çalap* je tur. arhaično vlastito ime i susreće se u poeziji Yunusa Emrea. Poprimila je nastavak *-î*, pa je nastala imenica *Çelebi* sa značenjima:

- a) *Bektaşî ve Mevlevî pîrlerinin en büyüklerine verilen unvan* (bos. *čelebija/starješina beктаšijskog i mevlevijskog derviškog reda*)
- b) arhaično: *Hristiyan tüccar* (bos. *kršćanski trgovac*)
- c) pridjev - *görgüliü, terbiyeli, olgun kimse* (bos. *vaspitan, uljudan, uglađen*)

Đinđić navodi da u savremenom turskom jeziku ova leksema postoji još i kao arhaizam u značenju *gospodin*. Kako se vidi iz ovih značenja, *çelebi* je osmanizam. Fehim Nametak, u Traktatu o izrazu *çelebi* od Hasana Kafije Pruščaka, prenosi da ova leksema zbog svog porijekla može biti atribut samo pobožnih, učenih muslimama i da se ne može upotrebljavati za sve osobe koje se ističu porijeklom, ugledom i imetkom. Prvobitno se upotrebljavala u svom osnovnom značenju, ali vremenom se njena upotreba mijenjala. Čelebije su tako postale npr. gospoda, zahvaljujući tome što su bili potomci uglednih porodica. Sve većom upotrebom grčke riječi *efendi*⁶⁰, izaz *çelebi* postepeno se gubio.⁶¹ U našem korpusu ova leksema se susreće u oslovljavanju: „Allaha emanet ol, Hacivat Çelebi!“ (str. 72).

(Sarhoş) *Dolu*, im. tur. – TDK rječnik za ovu leksemu navodi više značenja. Većina se odnosi na pridjeve koji označavaju nešto što je ispunjeno ili zauzeto. Ono što je nama važno je imenica sa arhaičnim značenjem *içki doldurulmuş bardak* (bos. *čaša napunjena pićem*). Leksemu *dolu* susrećemo u poeziji, u stihu „İçtim aşkın dolusunu (...)“ (str. 75). Kako se ona nalazi u sintagmi *aşkın dolusu* (bos. *vino ljubavi*), značenje koje smo naveli odgovara tumačenju iz korpusa: *sarap, içki* (bos. *vino, alkoholno piće*).⁶²

(Karagöz) *Pekâlâ*, tur. prid./pril. (TDK):

- a) pridjev: *benzerlerinden aşığî olmayan* (bos. *izvrstan, odličan, divan*)
- b) prilog: *kesinlikle, elbette, çok iyi*; (bos. *vrlo dobro*)

tur. prid./pril. *pekâlâ* (tur. *pek*; bos: prid. *čvrst, stabilan/pril. vrlo, veoma*) + ar. prid. *a'lâ* (tur. *iyi, pekiyi*; bos. *odičan, izvanredan*).

⁶⁰ *Efendi* – *gospodin, gospodar*, titula u oslovljavanju, itd.

⁶¹ Fehim Nametak, „Traktat o izrazu *çelebi* Od Hasana Kafije Pruščaka i kasnija upotreba te riječi“, *Anali Gazi Husrev-begove Biblioteke*, br. 2-3, svezak II, GHB biblioteka, Sarajevo, 1974, str. 38.

⁶² U poglavlju Muhâvere (imenice) objasnili smo imenicu *bâde* sa istim značenjem.

Ovu leksemu izdvajamo iz razloga je nalazimo u izrazu *pekâlâ etmek* koji susrećemo u korpusu („Pekâlâ etmiş.“ – „Dobro je postupila.“ str. 70). S obzirom na to da pridjev/prilog *pekâlâ* nema arhaično značenje u savremenom turskom jeziku, moguće je da je i dalje u upotrebi u ovom ili sličnom kontekstu.

Lekseme koje smo izdvojili u ovu grupu nisu uvrštene u osmansko-turski rječnik Devellioğlu, jer ne vode porijeklo od arapskog ili perzijskog jezika.

- Zaključak

Iz dijela Fasil koji u našem korpusu obuhvata stranice od 72. do 93, kao osmanizme izdvojili smo i obradili ukupno 48 leksema. Lekseme koje rječnik savremenog turskog jezika ne pokazuje su sljedeće: imenice *hûbân*, *nokra*, pridjevi *ser-bülend*, *afyonî*, *eblemçüŝ*, *bend*, prilog *bağteter*, uzvik *el-amân*, vezinik *ü* te glagoli *vasf etmek* i *mikdarını bildirmek*. Lekseme *valide*, *inâyet*, *abdâl*, *işret*, *sin*, *eblemçüŝ*, *miskin*, *müşkül* nalaze se u dijelu teksta koji izgovara Karagöz, dok su lekseme *ser*, *fakirhane*, *afyonî*, *tekmil*, *bağteter* dio teksta koji izgovara Hacivat.

Osim toga, uočili smo i ukupno 15 izafeta, od toga deset perzijskih i pet arapskih. Ove genitivne veze uglavnom se nalaze u okviru pjesama koje izvode likovi pri izlasku na scenu. Samo četiri izafeta, i to perzijska (*aşk-ı yârân*, *muhabbet-i cânân*, *ferc-i zîbâ*, *kûn-i billûr*) dio su teksta koji izgovara Karagöz. Same lekseme koje čine ove izafete analizirali smo u podnaslovu Genitivne veze. One stihove koje smo uspjeli protumačiti analizirali smo kao i sam tekst drame, što nije bio slučaj sa npr. stihovima na arapskom jeziku.

Posebno smo obradili osmanizme (ukupno tri lekseme) koje ne vežu svoje porijeklo za arapski ili perzijski jezik, a ipak imaju neka arhaična značenja u savremenom turskom (*im. çelebî*, *dolu* i prilog *pekâlâ*).

Uočili smo pomijeranje značenja kod lekseme *yâr*. Prvo značenje perzijske imenice *yâr* u jednini glasi *voljena osoba*. Množina ove imenice je *yârân*, međutim u turskom jeziku ona označava bliskog prijatelja (za što smo utvrdili da je drugo značenje imenice *yâr* u jednini). Također, budući da u turskom nema jasne granice između pojedinih vrsta riječi, neke lekseme koje su izvorno pridjevi, u turskom jeziku mogu biti i prilozima i sl.

5. Bitiş

Nakon glavne radnje pozorišnog komada, slijedi završni dio Bitiş. To je kratki razgovor kojim glavni likovi pozdravljaju publiku i najavljuju sutrašnju predstavu. Okončava se uvijek istim završnim riječima. U pozorišnom komadu *Abdal Bekçi* (Kudret, 1968) taj razgovor se nalazi se stranici 93.

5.1. Imenice

Pod ovim naslovom govorimo o jednoj imenici i jednom ustaljenom izrazu:

(Karagöz)⁶³ *Sinsile*, ar. im. – tur. (TDK):

- a) *birbirine bađlı, birbiriyle ilgili şeylerin oluşturduđu dizi, sıra* (bos. *lanac, niz, serija*)
- b) *bilinen en eski atalardan yaşıyan torunlara kadar aile sırası* (bos. *rodoslov, stablo, genealogija*)

Develliođlu nudi slična značenja. Kudret u korpusu daje tumačenje ove lekseme tako što navodi da se radi o iskrivljenom obliku lekseme *silsile* u značenju *soy zinciri*, a ono odgovara drugom značenju po TDK-u.

(Hacivat) *şükür sađlıđa – şukr*, ar. im. (tur. *şükür, -kriü*; bos. *zahvalnost*) + *sađlık, -đı*, tur. im. (bos. *zdravlje, život*)

Prema Kudretu, ovaj izraz bio je veoma popularan u 17. st. i ubraja se u pravila lijepog ponašanja (*adab-ı muâşeret - görgü kuralları*). Nije uvršten u rječnike kojima se služimo.

5.2. Genitivna veza: perzijski izafet

U Karagözovim završnim riječima susreće se jedan perzijski izafet:

(Karagöz) *Sürc-i lisân* – tur. (TDK): *dil süçmesi* (bos. *omaška, lapsus linguae*)

sürç, tur. im. (bos. *greška*) + *lisân*, ar. im. (tur. *dil*; bos. *jezik*)

Ovu genitivnu vezu u TDK rječniku nalazimo u obliku imenice *sürçülisan* u gore navedenom značenju, a isto navodi i Kudret u našem korpusu.

⁶³ Unutar zagrada navodimo koji lik izgovara leksemu koju obrađujemo.

5.3. Glagol

Ovdje je riječ o jednom izrazu tj. glagolu, koji se također ubraja u uvijek iste završne riječi pozorišnog komada *Karagöza*.

(Hacivat) *Vîrân eylemek*

perz. prid. *vîrân* (tur. *yıkık, harap*; bos. *razrušen, razoren*) + tur. gl. *eylemek* (bos. *(na)praviti*)

TDK ne pokazuje glagol *vîrân eylemek* u ovom obliku koji se susreće u korpusu, ali sadrži glagole sa sličnim ili istim značenjima: *viraneye çevirmek* (bos. *ruinirati*) i *yıkamak* (bos. *porušiti, razoriti, uništiti*).

- Zaključak

Iz završnog razgovora glavnih likova koji se sastoji od svega nekoliko rečenica, izdvojili smo ukupno četiri lekseme: arapsku imenicu *sinsile/silsile*, izraz *şükür sağlığı*, perzijski izafet *sürc-i lisân* i glagol *vîrân eylemek*. Perzijski izafet *sürc-i lisân* danas je u upotrebi kao tursko-arapska složenica *sürçülisan*.

Imenice *silsile* i *sürçülisan* u upotrebi su u savremenom turskom jeziku, a u našem tekstu izgovara ih Karagöz. Sintagma *şükür sağlığı* danas ima arhaično značenje, a glagol *vîrân eylemek* nije uvršten u TDK rječnik. Njih u tekstu izgovara Hacivat.

6. Zaključak

Tradicionalno tursko pozorište sjenki ili *Karagöz* je platno na kojem su oslikani mentalitet i suživot svih naroda i društvenih struktura u Osmanskom Carstvu. U okviru ovog MA rada bavili smo se leksikom, tačnije osmanizmima, u pozorišnom komadu *Abdal Bekçi*, iz trilogije *Karagöz* (1968) koju je priredio turski naučnik i profesor književnosti Cevdet Kudret. Ograničili smo našu analizu na dijelove Muhâvere, Fasil i Bitiş koji obuhvataju 26 stranica - od 67. do 93. str. Kao osmanizme izdvojili smo ukupno 71 leksemu. Od tog broja, 27 leksema ima arhaično značenje, TDK rječnik ne sadrži 21, a u upotrebi u savremenom turskom jeziku je 18 leksema. Uočili smo i pet leksema koje su djelimično arhaične, tj. nisu zastarjele u svakom značenju koje nose.

Ako od ukupnog broja obrađenih leksema izdvojimo one koje se susreću u govoru glavnih junaka, imajući u vidu da oni predstavljaju dva različita sloja osmanskog društva, zaključujemo da i Hacivat i Karagöz izgovaraju po 17 leksema (ukupno 34). Od toga, deset leksema je u upotrebi u savremenom turskom jeziku, deset ima arhaična značenja, a jedna leksema je zastarjela samo u jednom od svojih mogućih značenja. TDK rječnik ne pokazuje preostalih 13 leksema. Primjećujemo i to da su one lekseme koje u savremenom turskom jeziku nose arhaična značenja više zastupljene u govoru Karagöza, dok su kod Hacivata više primjetne lekseme koje nisu dio vokabulara savremenog turskog jezika.

U našem korpusu, odnosno dijelovima koje smo analizirali u ovom pozorišnom komadu, uočili smo 17 genitivnih veza, od kojih se većina susreće u stihovima. Tu preovladavaju perzijski izafeti, dok je broj arapskih znatno manji. U govoru Karagöza uočili smo šest perzijskih izafeta što su ujedno i jedini izafeti koji ne pripadaju poeziji. Jedan od njih nalazi se u poglavlju Muhâvere i dio je ustaljenih rečenica koje se pojavljuju pri svakoj izvedbi ovog tipa pozorišta, a četiri izafeta dio su samog teksta u poglavlju Fasil. Budući da smo u poglavlju Bitiş utvrdili da je jedan od tih izafeta u savremenom turskom jeziku prisutan kao imenica, odlučili smo da ga tako i posmatramo - kao imenicu a ne kao genitivnu vezu.

Među osmanizmima koje smo analizirali najviše su zastupljene imenice. Na drugom mjestu su glagoli, zatim dolaze pridjevi i prilozi. Prisustvo ostalih vrsta riječi je gotovo zanemarivo. Utvrdili smo i da neke lekseme (najčešće pridjevi i prilozi) nakon što su ušle u turski jezik mogu pripadati više vrsta riječi, što ne iznenađuje s obzirom na to da u turskom jeziku ta granica nije uvijek stroga. Pomijeranje značenja primijetili smo samo kod jedne imenice. Što

se tiče glagola koji nisu uvršteni u TDK rječnik, imenice ili pridjevi koje ulaze u njihov sastav najčešće imaju arhaična značenja u savremenom turskom jeziku. Tri osmanizma koji ne dolaze ni iz arapskog ni iz perzijskog jezika, a ipak su arhaični ukoliko se upotrijebe u određenim značenjima, izdvojili smo u posebnu grupu.

LITERATURA

1. And, Metin, *Karagöz Turkish Shadow Theatre*, Dost Yayınları, İstanbul, 1987, 116 str.
2. Bugarski, Ranko, *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja štampa – XX vek, Beograd, 1996, 269 str.
3. Čaušević, Ekrem, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996, 553 str.
4. Çalışlar, Aziz, *Tiyatro Ansiklopedisi*, Türk Tarih Basımevi, Ankara, 1995, 708 str.
5. Filan, Kerima, *Sarajevo u Bašeskijino doba*, Conectum, Sarajevo, 2014, 350 str.
6. Filan, Kerima, *O turskom jeziku u Bosni*, Conectum, Sarajevo, 2017, 407 str.
7. Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesine Giriş*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2012, str. 626 (pdf format).
8. Oral, Ünver, *Karagöz Oyunları 3*, Kitabevi, İstanbul, 2007, 212 str.
9. Riđanović, Midhat, *Jezik i njegova struktura*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998, 292 str.
10. Sevilen, Muhittin, *Karagöz*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, 350 str.
11. Sönmez, Sevgül, *Karagöz Kitabı*, Kitabevi, İstanbul, 2013, 331 Str.
12. Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966, 661 str. (pdf format).
13. Škiljan, Dubravko, *Pogled u lingvistiku*, Naklada Benja, Rijeka, 1994, 240 str.

Korpus

1. Kudret, Cevdet, *Karagöz*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, 409 str.
(pozorišni komad *Abdal Bekçi*, str. 64-93).

Rječnici

1. Bayhan, Şakir, *Boşnakça - Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, 1598 str.
2. Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, 1195 str.
3. Đinđić, Marija, *Yeni Türkçe - Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, 1527 str.

4. *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu (<https://sozluk.gov.tr/>)

Web:

1. Katnić-Bakaršić, Marina, *Lingvistička stilistika*, Open Society Institute, Budapest, 1999, 138 str. (http://inet1.ffst.hr/_download/repository/Lingvisticka_stilistika.pdf)
2. Ljiljana Butković, „Metodički model obrade vremenske raslojenosti leksika“, *Život i škola*, br. 19, svezak LIV, Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa – Hrčak, 2008, 105-110 str. (<https://hrcak.srce.hr/24072>)
3. Markuš, Nikolina, *Jezično (leksičko) posuđivanje*, Završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile, Pula, 2016, 33 str. (<https://zir.nsk.hr/islandora/object/unipu%3A856>)
4. Nametak, Fehim, „Traktat o izrazu čelebi od Hasana Kafije Pruščaka i kasnija upotreba te riječi“, *Anali Gazi Husrev-begove Biblioteke*, br. 2-3, svezak II, GHB biblioteka, Sarajevo, 1974, 33-40 str. (<http://www.anali-ghb.com/index.php/aghb/article/view/23/58>)
5. Skendžić, Adam, *Rad na predstavi Na raskrižju puteva*, Diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Osijek, 2016, 35 str. (<https://zir.nsk.hr/islandora/object/uaos:125>)
6. <https://kelimeler.gen.tr/muhavere-nedir-ne-demek-224944> (23.11.2019.).
7. https://www.karagoz.net/aptal_bekci.htm (15.01.2020).
8. <https://www.edebiyatdenizi.com/karagoz-oyunu-ile-ilgili-5-onemli-bilgi/> (15.01.2020).
9. <http://www.etiyatro.net/index.php/tr/turk-tiyatrosu/geleneksel-turk-tiyatrosu/karagoz> (16.01.2020).
10. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/158364> (16.01.2020).
11. https://www.karagoz.net/karagoz_hacivat_musikisi.htm (20.01.2020).
12. <http://www.cevdetkudretodulleri.com/cevdet-kudret/> (21.01.2020).
13. http://www.siirakademisi.com/index.php?/site/icerik_goster/266 (21.01.2020).
14. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karagoz> (26.3.2020).
15. https://www.isa-sari.com/ders-notlari/THEG_2.pdf (26.3.2020).
16. https://www.karagoz.net/karagoz_hacivat_tipleri.htm (28.3.2020).
17. <http://www.unimabursa.org/unimabursa.php?sayfa=karagozgolgeoyunu-4> (28.3.2020).
18. <http://karagozevi.tripod.com/tiplemeler.html> (28.3.2020).

19. <https://islamansiklopedisi.org.tr/and-metin> (10.4.2020).
20. http://www.tuba.gov.tr/upload/files/Prof_%20Dr_%20Metin%20And'%C4%B1n%20%C3%96zge%C3%A7mi%C5%9Fi.pdf (10.4.2020).